

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет
Факультет іноземної філології та соціальних комунікацій
Кафедра психології, політології та соціокультурних технологій

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

здобувача ступеня бакалавра психології

Громико Дарини Володимирівни

за темою

**«СХИЛЬНІСТЬ ДО ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ ІЗ РІЗНИМИ
ТИПАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ»**

(галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»,
спеціальність 053 «Психологія»)

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук
старший викладач
Теслик Наталія Миколаївна

Суми 2022

Анотація

Кваліфікаційна робота бакалавра присвячена вивченню та корекції схильності до віктимної поведінки у студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності. Було визначено поняття схильності до віктимної поведінки як фактора соціальної взаємодії та його роль у набутті особистістю статусу жертви. Розкриті особливості прояву схильності до віктимної поведінки в осіб студентського віку. Досліджено розуміння соціальної та особистісної ідентичності та співвідношення понять між собою. Проаналізовано та висунуто припущення щодо впливу ідентичності на схильність до віктимної поведінки.

Підібрано методики для дослідження схильності до віктимної поведінки та соціальної і особистісної ідентичності у студентів. Обґрунтовано та проведено дослідження, у ході якого було з'ясовано, що соціальна та особистісна ідентичність лише деякою мірою пояснюють схильність до віктимної поведінки.

Проаналізовано підходи та можливі методи психокорекції віктимної поведінки. Визначено ефективні методи корекції. Аргументовано застосування клієнт-орієнтованого підходу з використанням арт-терапії та психодрами. Розроблено програму психокорекції схильності до віктимної поведінки в осіб студентського віку за допомогою клієнт-орієнтованого підходу з використанням арт-терапії та психодрами. Проведено часткову апробацію програми з урахуванням онлайн-формату. Описані зміни, введені до програми для дистанційної та скороченої роботи в рамках 5 занять. Обраховані та проаналізовані результати проведення апробації. Зроблені висновки щодо можливих шляхів покращення корекційної програми. Визначені перспективи розвитку психокорекційної програми схильності до віктимної поведінки у студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності у зв'язку з актуальною ситуацією війни у країні.

Ключові слова: віктимність, віктимна поведінка, жертва, соціальна ідентичність, особистісна ідентичність, клієнт-орієнтована терапія, арт-терапія, психодрама.

Abstract

The bachelor's thesis is devoted to the study and correction of predisposition to victim behavior in students with different types of social and personal identity. The concept of predisposition to victim behavior as a factor of social interaction and its role in the acquisition of victim status by the individual was defined. The peculiarities of the manifestation of the tendency to victim behavior in students are revealed. The understanding of social and personal identity and the relationship between concepts are studied. Assumptions about the influence of identity on the propensity for victim behavior are analyzed and put forward.

Methods for studying the propensity for victim behavior and social and personal identity in students are selected. A study was substantiated and conducted, which found that social and personal identities only partially explain the propensity for victim behavior.

Approaches and possible methods of psychocorrection of victim behavior are analyzed. Effective methods of correction are determined. The application of a client-oriented approach with the use of art therapy and psychodrama is argued. A program of psychocorrection of propensity to victim behavior in students with the help of a client-oriented approach using art therapy and psychodrama has been developed. Partial approbation of the program taking into account the online format was carried out. Describes the changes introduced to the program for remote and abbreviated work in 5 classes. The results of approbation are calculated and analyzed. Conclusions are made on possible ways to improve the correctional program. Prospects for the development of a psycho-correctional program for predisposition to victim behavior in students with different types of social and personal identity in connection with the current situation of war in the country.

Key words: victimhood, victimization, victim behavior, victim, social identity, personal identity, client-oriented therapy, art therapy, psychodrama.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ ІЗ РІЗНИМИ ТИПАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	7
1.1. Віктимна поведінка як фактор соціальної взаємодії.....	7
1.2. Визначення особистісної і соціальної ідентичності та особливості прояву у схильності до віктимної поведінки	18
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ ІЗ РІЗНИМИ ТИПАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	27
2.1. Організаційні засади емпіричного дослідження віктимної поведінки у студентів із різними типами особистісної та соціальної ідентичності.....	27
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження віктимної поведінки студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності.....	31
2.3. Взаємозв'язки схильності до віктимної поведінки та різних типів соціальної і особистісної ідентичності у студентів.....	41
РОЗДІЛ 3. ПСИХОКОРЕКЦІЯ СХИЛЬНОСТІ ДО ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ ІЗ РІЗНИМИ ТИПАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	51
3.1. Психокорекція схильності до віктимної поведінки студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності засобами клієнт-орієнтованого підходу з використанням арт-терапії та психодрами.....	51
3.2. Програма психокорекції схильності до віктимної поведінки студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності і результати її апробації	60
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77
ДОДАТКИ	83

ВСТУП

Актуальність. Віктимна поведінка особистості в межах віктимології, соціальної психології, психології особистості, девіантології, кримінології та інших наукових галузей останнім часом трансформується під впливом відходу від позитивістських тенденцій. Проблематикою віктимності та віктимної поведінки в психології займалися такі відомі науковці, як Ч. Ломброзо, Т. К. Тойч, К. Уілсон, Г. Селін, У. Міллер, А. Камю, Дж. Коулмен та О. О. Андроннікова. Схильність стати жертвою сприймається у дослідженнях не лише на рівні індивідуальних ризиків, але і є вагомим фактором соціальних тенденцій, показником суспільного розвитку. Особливо актуальною проблематика віктимної поведінки набуває у період війни.

Вивченням особистісної ідентичності займалися такі науковці, як Дж. Марсія та Л. Б. Шнейдер. Співвідношення понять соціальної та особистісної ідентичності розглядали у своїх трудах Г. Теджфел, Дж. Тернер. Особистісна та соціальна ідентичності, як фундамент соціального життя індивіда, детермінує потребу зменшення схильності до віктимної поведінки кожного члена суспільства, що зумовлює важливість дослідження особливостей схильності до віктимної поведінки у особистостей з різними типами особистісної та соціальної ідентичності.

Мета дослідження: визначити особливості і розробити програму корекції схильності до віктимної поведінки студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності.

Об'єкт дослідження – віктимна поведінка.

Предмет дослідження – схильність до віктимної поведінки студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності.

Завдання дослідження:

1) на теоретичному рівні проаналізувати особливості віктимної поведінки та особистісної і соціальної ідентичності; визначити роль особистісної і соціальної ідентичності у схильності до віктимної поведінки;

2) емпіричним шляхом дослідити схильність до віктимної поведінки студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності;

3) розробити програму психокорекції віктимної поведінки у студентів із різними типами особистісної та соціальної ідентичності, що базується на гуманістичній клієнто-орієнтованій психотерапії К. Р. Роджерса та провести апробацію психокорекційної програми віктимної поведінки у особистостей із різними типами соціальної та особистісної ідентичності.

Гіпотеза дослідження:

1) студенти з досягнутою особистісною ідентичністю та оптимальною соціальною ідентичністю мають меншу схильність до віктимної поведінки;

2) схильність до віктимної поведінки студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності можна зменшити засобами клієнто-орієнтованого підходу з використанням арт-терапії та психодрами.

Методи дослідження:

1) загальнонаукові методи (аналіз, порівняння, синтез, узагальнення та інші);

2) психодіагностичні методики (Методика дослідження схильності до віктимної поведінки О. О. Андроннікової; Методика дослідження особистісної ідентичності, МДОІ Л. Б. Шнейдера; Методика дослідження соціальної ідентичності, МДСІ Л. Б. Шнейдера);

3) для обробки емпіричних даних використані засоби MS Excel (описова статистика, t-критерій Стюдента, кореляційний аналіз Спірмена, регресійний аналіз);

4) психокорекційні (клієнто-орієнтована терапія, арт-терапія, психодрама).

Теоретична значущість: поглиблення знань у галузі віктимології щодо віктимної поведінки та пов'язаних термінів (віктимність, віктимізація тощо), дослідження понять особистісної та соціальної ідентичності та їх співвідношення у літературі. Досліджено особливості схильності до віктимної поведінки студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності та розроблено психокорекційну програму віктимної поведінки з урахуванням поданих особливостей.

Практична значущість: результати дослідження можуть бути використані у психологічному супроводі вразливих соціальних груп, наприклад, жертв домашнього насилля. Також частково психокорекційна програма може бути використана для роботи з жертвами воєнних дій, у процесі адаптації вимушених переселенців із регіонів, де проходять активні бойові дії.

Апробація та публікація результатів дослідження:

1.Стаття у співавторстві Теслик Н., Громико Д., Гончаренко А. Ризики віктимізації студентської молоді у віртуальному просторі (на прикладі кібершахрайства). *Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки.* 2021. Випуск 10. С. 179 – 185. URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/10_2021/27.pdf.

2.Стаття у співавторстві Теслик Н., Громико Д., Гончаренко А. Психологічні особливості сприйняття кібершахрайства студентською молоддю. *Вісник національного університету України.* 2021. № 2 (60). С. 143 – 149. DOI: 10.33099/2617-6858-21-60-2-143-149.

3. Наукова робота на тему «Схильність до віктимної поведінки осіб із різними типами соціальної та особистісної ідентичності» посіла 1 місце на першому етапі Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт зі спеціальності «Загальна та соціальна психологія».

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи: складається зі вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних

джерел у кількості 40 найменувань; містить 9 таблиць, 7 рисунків та 1 додаток.
Основний текст викладено на 74 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ ІЗ РІЗНИМИ ТИПАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

1. 1. Віктимна поведінка як фактор соціальної взаємодії

Досліджуючи феномен жертви, кримінологів у першу чергу хвилювало питання вибору злочинцями жертви. Відомо, що жертвами злочинів, за окремих обставин, можуть стати особи, різні за статтю, віком, національністю, соціальним становищем, місцем проживання та рівнем доходів. Проте спостерігається неоднаковий рівень уразливості людей перед злочинними посяганнями. Практика показує, що найчастіше жертвами злочину стають соціально вразливі і фізично мало захищені особи. Насамперед, це діти, жінки, молодь, особи похилого віку тощо.

Поняття віктимності у кримінології запровадив Л. В. Франк, який розглядав його як підвищену здатність особи ставати жертвою злочину в силу моральних і фізичних властивостей та нездатність уникнути небезпеки там, де це було можливо за об'єктивних причин. Також він визначав віктимізацію як «процес перетворення особи на реальну жертву злочину, його кінцевий сукупний результат» [3, с. 57]. Вчений вважає, що віктимізації у першу чергу піддаються саме особи, наділені віктимністю.

В. В. Голіни та Б. М. Головкін відмічають, що «ризик віктимізації залежить не стільки від соціального становища і рівня доходів жертв, скільки від повсякденної моделі їх поведінки, безпечності району проживання, характеру взаємодії з іншими людьми, а також зовнішніми обставинами, в яких вони опинилися на час злочину» [3, с. 57].

Дослідник О. Ю. Юрченко вважає, що віктимність – поняття, яке має відносний характер, через те, що вона «завжди виявляється в ситуації, яка є достатньою для її реалізації» [19, с. 166]. О. Ю. Юрченко говорить про те, що однакові особисті властивості можуть призвести зовсім до різних наслідків в

залежності від зовнішніх обставин, характеристик злочинця та інших чинників конкретної ситуації.

В кримінологічній теорії проблема віктимогенної ситуації суттєво поглиблює кримінологічні знання щодо людського чиннику, допомагає виявити причинну обумовленість злочинності. Крім цього, всебічний аналіз поведінки потерпілих осіб дозволить застерегти їх від певних негативних дій та сприяти запобіганню ймовірності стати жертвою злочину через те, що віктимогенна ситуація складається внаслідок дій особи, яка надалі і виявляється потерпілою.

Розглядаючи вчення про жертву у кримінологічній науці, І. Г. Богатирьов відмічає важливе значення віктимності у дослідженні жертви злочину та говорить про те, що у кримінологічній науці віктимність визначається як «підвищена здатність особи в силу моральних і фізичних властивостей стати за певних обставин жертвою злочину» [1, с. 196]. Дослідник погоджується з думкою Б. М. Головкина про те, що віктимність притаманна не кожній людині, а її поведінка у певній життєвій ситуації не впливає на формування злочинного посягання. Тому що жертвою злочину може стати будь-яка людина. Більшість людей опиняються у ролі жертви не стільки у силу їх індивідуальної віктимності, а у силу певних обставин, які призвели до цього. Тому віктимність у кримінології розглядається з позиції можливості для особи стати жертвою злочину в конкретній ситуації, коли можна було уникнути таких наслідків за умови виявлення ймовірною жертвою здорового глузду, обачності при вирішенні певних проблем.

І. Г. Богатирьов виокремлює дві складові віктимності – біологічну та соціальну. Одна складова пов'язана з проблемами соціалізації особи – це професійна та рольова віктимність. Також дослідник вказує на іншу сторону, яка суттєво підвищує вразливість перед злочинцем, а саме, біологічне походження віктимності, пов'язане з фізіологічними особливостями, патологічним станом психіки особи.

Крім того, розглядаючи індивідуальну віктимність (сукупність фізіологічних, психічних, соціальних ознак), І. Г. Богатирьов вказує, що вона формується до вчинення злочину, а утворюється під час виникнення конкретної життєвої ситуації. Щодо групової віктимності, то науковець характеризує її як прояв певних категорій людей наражатися на небезпеку заподіяння злочинної шкоди за конкретних обставин.

Також І. Г. Богатирьов наводить дослідження В. В. Голіни, Б. М. Головкина та інших науковців щодо масової віктимності, яка зумовлена, на думку вчених, «рівнем фактичної злочинності в державі та інтенсивного поширення її у різних сферах суспільного життя, криміналізацією нових суспільно небезпечних діянь (тероризм, корупція), значною частиною латентних злочинів і їх жертв» [1, с. 196].

Дослідники О. А. Долгий, Т. О. Мудряк, Л. В. Омельчук звертають увагу на комплексне системне визначення кримінальної віктимності як соціального, психічного і морального (духовного) відхилення від норм безпечної поведінки, що обумовлює здатність суб'єкта стати жертвою злочину [7, с. 31].

Я. В. Чаплак та Г. В. Чуйко розглядають віктимну особистість як складну та цілісну ієрархічну структуру, що складається з трьох підструктур: психодинамічні базові властивості, сукупність соціально-обумовлених особистісних властивостей та особливості Я-концепції. І, важливо, що за кожною із підструктур віктимна особистість відрізняється від не віктимної. Відповідно до аналізу вищезгаданих науковців людині, що має схильність до демонстрації віктимної поведінки, властива слабкість, інертність, високий рівень тривожності та невраїноваженість нервових процесів [16].

Таким чином, практичним втіленням віктимності є віктимна поведінка жертв. Віктимну поведінку розглядають як вчинки або дії у конкретних ситуаціях, що впливають на мотивацію та рішення злочинців і об'єктивно створюють небезпеку заподіяння шкоди. Поведінка виявляється віктимною, як за об'єктивним змістом, так і за її суб'єктивним сприйняттям злочинця.

За характером віктимна поведінка може бути:

- конфліктною (потерпілий створює конфліктну ситуацію, бере участь у конфлікті);
- провокуючою (екстравагантна зовнішність, демонстрування багатства, легкодоступна поведінка жінки);
- легковажною (довірливість, наївність неповнолітніх та інших осіб, неспроможність протистояти нападаючому, створення аварійних ситуацій) [3].

Розглянемо проблему віктимності у психології. Проблематикою віктимності в психології займалися такі відомі науковці як Ч. Ломброзо, Т. К. Тойч, К. Уілсон, Г. Селін, У. Міллер, А. Камю, Дж. Коулмен.

О. О. Андроннікова розуміє віктимність як набуті людиною фізичні та соціальні риси й ознаки, що збільшують ймовірність її перетворення на жертву та визначає її соціальним, психічним та моральним явищем [27].

Дослідники Я. В. Чаплак та Г. В. Чуйко наводять думку Д. В. Рівчака, який розглядає віктимність як психологічне відхилення, закріплене в поведінці людини, що зумовлює потенційну чи реальну схильність ставати жертвою. На думку вищезазначених авторів віктимність – це переважно соціально-психологічна схильність особи відчувати себе жертвою інших людей чи ставати нею [16, с. 459].

Сучасні науковці виділяють різні рівні віктимності:

- у межах норми (особистість добре адаптується);
- «середньостатистична», яка залежить від конкретних обставин та соціокультурної норми віктимності;
- високий рівень віктимності (пов'язаний з певними якостями особистості, що збільшують її вразливість) – дезаптація особистості чи порушення її взаємодії з середовищем.

Потенційну віктимність, а також нульовий, нормальний та середній рівень віктимності виокремлює відомий науковець Д. В. Рівман [34].

Крім того, теоретики вирізняють конституційні типи віктимності: особистісний (суб'єктивну здатність індивіда через наявність певних психічних властивостей ставати жертвами злочинів за очевидної можливості уникнути цього); рольовий (який виражається в небезпеці для осіб, які виконують певні ролі, зазнати по відношенню до себе злочин); соціальний (який об'єктивно ставить людину в становище жертви) [16, с. 460].

А. Л. Репецька виділяє 4 різновиди віктимності, які можуть накладатися у звичайному житті:

1) віктимогенну деформацію особистості (сукупність соціально-психологічних якостей особистості, пов'язаних з несприятливими особливостями соціалізації чи незадовільною соціальною адаптацією (у психологічному розумінні виражається в емоційній нестабільності, безконтрольності, зниженій здатності до абстрактного мислення, підвищеній конфліктності);

2) професійну (рольову) віктимність (об'єктивна в даних умовах характеристика соціальної ролі людини, незалежно від особистісних характеристик, що підвищує небезпеку посягань на неї через виконання цієї ролі);

3) вікову віктимність (біофізична якість особистості (люди з інвалідністю, деякі вікові групи населення, яким притаманна наявність особистісних психічних особливостей вікової специфіки);

4) віктимність-патологію (наслідок патологічного стану особистості: психічна хвороба, дефіцитарність аналізаторів зору, слуху або інші тяжкі соматичні захворювання) [27].

На прояви віктимності особистості впливають такі фактори, як соціально обумовлені якості (направленість, мотиви, настанови), індивідуально набутий досвід (знання, навички, звички, рівень особистої культури), специфіка взаємодії з оточуючим макро- та мікросоціумом особистості (реалізацією її життєвих сценаріїв) [29].

Перейдемо до огляду типів віктимної особистості та віктимної поведінки. Н. Н. Біктіна та А. Б. Баймешова у своєму дослідженні наводять розповсюджену типологію віктимної особистості О. М. Каткової, яка включає такі типи: «потенційна жертва» та «реальна жертва», а також науковці стверджують, що віктимна особистість виявляє себе через поведінкові реакції двох типів – самоушкодження та саморуйнування. Крім того, дослідники описують різні класифікації поведінкових девіацій: нестандартна та деструктивна поведінка; суїцидна, конформістська, нарцистична, фанатична та аутична поведінка; суїцидальна поведінка, суїцидальні еквіваленти та аутодеструктивна поведінка; несуїцидальна аутоагресивна поведінка тощо [29].

Тобто, орієнтуючись на підхід О. О. Андроннікової, віктимна поведінка може бути:

- 1) агресивною (це група людей з певними асоціальними установками. Вони схильні потрапляти у небезпечні для життя ситуації внаслідок виявленої ними агресії у формі провокуючої поведінки (наприклад: нападу, образи, знуцання). Таким чином вони навмисно (або ні) створюють конфліктні ситуації);
- 2) самоушкоджуючою та саморуйнівною (у крайніх проявах може виявлятися як провокуюча, якщо для заподіяння шкоди залучається інша особа, і така, яка сама собі спричиняє шкоду (характеризується схильністю до ризику, необдуманого поведінки, найчастіше небезпечної для себе та оточуючих);
- 3) гіперсоціальною (жертвна поведінка, соціально схвалена і найчастіше очікувана. Тобто, це така людина, що проявляє ризиковану поведінку, але у контексті соціально схвалених якостей (іноді трактується як певна «рішучість, сміливість»). Самооцінка у особистостей з поданого прикладу відмічається як завищена);

- 4) пасивною (мають рольову позицію жертви, установку на безпорадність та низьку самооцінку. Відмічається, що такі люди є досить несамостійними. Постійно залучаються до кризових ситуацій з метою отримання співчуття та підтримки оточуючих. Охарактеризувати таку особистість можна як скромну, боязку та комфортну – вона схильна до залежної поведінки, вкрай поступлива (відповідно і всепрощаюча) та може виправдовувати чужу агресію);
- 5) некритичною (до поданої категорії належать особистості, що демонструють необачність та певне невміння правильно оцінювати життєві ситуації. Некритичність може проявитися, як у основі особистісних умовно негативних рис у соціальному контексті (наприклад, жадібність), так і позитивних (щедрість як антипод), а також у наслідок низького інтелектуального рівня [26].

З точки зору поведінкового аналізу, проведеного К. Ділленбюргер, віктимна поведінка обумовлена соціальними факторами (місцевість, особливості гендерної соціалізації, ситуаційні та інш.), а також наявністю травматичних обставин у минулому. Характеризують типову жертву емоційні проблеми, включаючи страх, нервозність, гнів, сором, що доповнює самозвинувачення та труднощі у сні. Можливим фактором, що збільшує ризик посилення проявів віктимної поведінки – є вторинна вигода. Так К. А. Ділленбюргер, спираючись на існуючі дослідження, описує у розділі поведінкової економіки механізм, у якому прояви підкріплюються позитивними стимулами (наприклад, соціальна підтримка). Автор відмічає і політичний фактор, цитуючи висловлювання щодо легкості управління «жертвами», бо вони спокійні та не турбують [20].

Варто відмітити також і факт впливу вікових особливостей на прояв віктимності. Так як метою роботи є психокорекція саме у студентів, є сенс уточнити особливості поведінки у юнацькому періоді. С. О. Гарькавець у

своєму дослідженні робить такі висновки щодо зазначеної проблеми студентської молоді:

1. Мають наступні модуляції: агресивна, некритична, активна та пасивна поведінка.
2. Невротичний страх може виступати чинником відчищеної віктимності особистості [6].

Задля повного розуміння теоретичного аспекту віктимної поведінки, варто розібрати і пов'язане з ним поняття віктимізації – як процесу становлення жертвою.

О. О. Андроннікова у своєму дослідженні розглядає найбільш суттєві особистісні фактори віктимізації. Відповідно до проаналізованої дослідницею літератури, такими особливостями є ступінь стійкості, ціннісні орієнтації, низька здатність до інтеграції поведінки, гнучкість реагування, зниження соціальної адаптації, емоційна залученість, низький поріг фрустрації, нестійка самооцінка, установка на безпомічність, заляканість, життєвий досвід, фаталізм, скромність, боязкість (в оригіналі значиться як «робкість»). Але, варто також відмітити, що більшу увагу О. О. Андроннікова приділяє саме історії формування певних якостей внаслідок дезадаптації, що надає, відповідно до її слів, більш повну картину віктимізації особистості.

Комплексне дослідження особистостей з віктимною схильністю, проведене Л. О. Шевченко серед молоді студентського віку дає підставу засвідчити такі особливості:

1. Підтверджується позиція, відповідно до якої передумовами віктимності можуть бути будь-які чинники. Як і віктимізація – це суб'єктивний процес, спровокований певним досвідом.
2. Віктимність у групі, де опитувані мали досвід позиції жертви, була вищою за групу, де відповідного досвіду не було.
3. Була відмічена відмінність ситуаційних найчастіших віктимізуючих ситуацій в залежності від статі. Автор статті пов'язав вказану

закономірність з гендерними особливостями прояву агресії (фізична у чоловіків, вербальна у жінок).

4. Була виявлена закономірність щодо наявності проблем у сім'ї (відсутність теплих стосунків у сім'ї, постійні сварки батьків, насильство та інші можливі варіації).
5. При консенсусі практичного та теоретичного матеріалу, Л. О. Шевченко було зазначено, що на особистісну віктимність має суттєвий вплив неадекватне ставлення значущих дорослих (батьки, вчителі, однолітки тощо).
6. Вживання речовин, що призводять до зміненого стану свідомості підвищують особистісну віктимність (алкоголь, наркотики) та умовно аморальна поведінка.
7. Віктимним особистостям більш властива психотична структура, ніж невротична. Також, варто відмітити, що вони мають тенденцію до ригідності, конфліктності та неадекватності емоційних реакцій.
8. Полярні, але яскраво виражені характеристики (тривожність, невпевненість у собі, інфантильність, боягузливість, нерішучість, довірливість, стресогенність або ж навпаки агресивність, демонстративність, конфліктність та схильність до ризику).
9. Віктимним особистостям властива неадекватна самооцінка (частіше завищена, рідше занижена), а також пасивність та недостатній рівень прийняття себе. Тобто вони нездатні критично підходити до оцінки власного «Я», що суттєво впливає на адаптивність [18].

Дослідниці А. Р. Дроздікова-Заріпова, Н. Ю. Костюніна та Н. Н. Калацька на основі дослідження схильності до віктимної поведінки виявили, що студенти з групи ризику схильні потрапити в неприємні та небезпечні для життя і здоров'я ситуації в результаті проявленої агресії у формі провокаційної поведінки (фізичний напад, чи наприклад, образа або наклеп). Відмічається, що вони схильні створити конфліктну ситуацію (або можливо спровокувати

її). Їх поведінка може бути реалізацією типової для них соціальної спрямованості особистості. Агресія проявляється до конкретних осіб та у конкретних ситуаціях, проте авторками була відмічена схильність до асоціальної поведінки, порушенню соціальних норм, етичних цінностей та правил. Натомість вони легко піддаються емоціям (здебільшого негативним). Із особистісних рис дослідниці роблять висновки щодо владності та нетерпимості, легкій запальності. Також їм властива тривожність, пасивність, Такі люди легко піддаються емоціям, особливо негативного характеру, і виражають їх яскравість. Вони владні, нетерпеливі, мають підвищену тривожність, недовірливість, пасивність, байдужість до подій («не моє діло»). Основним висновком є припущення авторок щодо причин подібної поведінки. Так вони відзначають, що корінням подібних проблем може бути образа на зовнішній світ, ізолюваність та відчуття недостатності соціальної підтримки [21].

Варто також відмітити, що у контексті схильності до віктимної поведінки у студентів часто розглядають напрями, пов'язані з діяльністю у мережі Інтернет у зв'язку з актуальністю проблематики віртуального простору серед сучасного суспільства. Так Н. Ю. Костюніна, Л. А. Латипова, А. О. Лучиніна та М. І. Грудєва розглядають мотиви та функції віктимної поведінки студентів у мережі Інтернет. Вони відзначають такі характеристики, як високий рівень схильності до ризику, часті прояви агресивної поведінки, порушену потребу у безпечній поведінці, часті прояви агресії (у тому числі кібербулінг), схильність до самоушкоджуючої та саморуйнівної поведінки (відзначається дослідниками як інтернет-залежність), низький рівень кіберзалежності за значного впливу соціальних мереж на життя молодого людини, жертвування своїми потребами (або позитивними емоціями, чи відносинами зі значними людьми) заради самовираження та виділення із групи однолітків у чатах. Мотивами дослідниці відзначають як соціальні фактори, так і індивідуальні [25].

Б. Ерішті у своїй праці дослідив реакцію жертв студентського віку (18-24 роки) на кіберзалякування та виявив ряд закономірностей. Автором було доведено, що жінки студентського віку більше реагують на кіберзалякування, ніж чоловіки. Жертви-чоловіки частіше, ніж жінки, вдаються до реакції помсти на кібербулінг, тоді як жінки більше обирають шлях запобігання та уникнення. Це демонструє певну різність реакцій на однакові віктимізуючі чинники серед осіб різної статі, що демонструє важливість дослідження різних особистісних та соціальних факторів на прояв і формування схильності до віктимної поведінки [22]. Проте саме направленість подальшого дослідження схильності до віктимної поведінки конкретно у віртуальному просторі є можливим методом розширення поданого дослідження у теоретичному аспекті.

У цілому віктимність має широкий спектр значень відповідно до напрямку розгляду, проте подану інформацію у цілому можна дещо грубо, але структурувати у такий алгоритм:

1. Певні ситуаційні фактори можуть призвести особистість до суб'єктивного та / або об'єктивного розуміння себе, як «жертви»:
 - 1) віктимність як комплекс ознак особистості збільшує ризик виникнення віктимної поведінки;
 - 2) прояв віктимної поведінки збільшує ризик потрапити у ситуацію віктимізації.
2. Відбувається віктимізація особистості.
3. Набуття статусу жертви та поява відповідних емоційних проблем (самозвинувачення, страх, сором).

Отже, розуміння сутності понять віктимності та різновидів віктимної поведінки є важливим не тільки для їх вивчення, а насамперед, для віктимологічної профілактики вразливої категорії – студентства, пошуку оптимальних шляхів вирішення даної проблеми у межах психокорекції. Цілком очевидно, що ми не здатні вплинути на ситуативну перемінну у

генезисі особистісної позиції жертви, але ми можемо зменшити ризик віктимізації шляхом роботи у напрямку віктимної поведінки та, відповідно, віктимності як особистісної якості.

1.2. Визначення особистісної і соціальної ідентичності та особливості прояву у схильності до віктимної поведінки

Ідентичність є характерною рисою людини, що з одного боку виявляється у визнанні своєї унікальності, а з іншої проявляється у відчутті приналежності до соціальної спільноти. Поданий термін є достатньо багатограним при розгляді. Як відмічає у своїй роботі Ю. Москаль, ідентичність є дієвим компонентом психіки, який чутливо реагує на зміну соціально-економічних орієнтирів. Проте, підґрунтям для ідентичності є можливість особистості сприймати внутрішній світ з позиції особистих відчуттів [11].

Варто також відмітити, що за Дж. Г. Мідом ідентичність поділяється на усвідомлену, що утворюється у результаті роздумів людини щодо себе, та неусвідомлену, яка є прийнятним комплексом очікувань людини, що надходить від соціальної групи, до якої він належить. Перехід від несвідомої до свідомої ідентичності можливий лише з розвитком когнітивних процесів і наявності рефлексії.

Подане визначення підкріплюється і у працях К. В. Патирбаєвої, В. В. Козлова, Є. Ю. Мазури, Г. М. Конобєєва, Д. В. Мазури, К. Д. Марицаса, М. І. Патирбаєвої [32].

Тотожну закономірність відмічає Д. Фірон, коли говорить про ідентичність у контексті двох пов'язаних відчуттів, що можна назвати «соціальними» та «особистісними». Тобто, у першому варіанті «ідентичність» належить до соціальної категорії, групі особистостей, які вирізняються певними правилами та ярликами. У другому – як відмінна характеристика,

якою людина пишається та вважає соціально значущою, але більш-менш незмінною [23].

Ідентичність розвивається за взаємодії суб'єктивних та об'єктивних чинників. Так, Е. Еріксон відмічає взаємовідношення у поданому контексті соціальних, біологічних та соціальних процесів.

Таким чином, поняття ідентичності у цілому тісно пов'язане з співвідношенням розуміння себе, і як унікальної особистості, і як частини соціуму. Інтерес розгляду даного питання полягає у полярності та, з іншого боку, у тісному взаємозв'язку.

Говорячи про особистісну ідентичність, ми маємо на увазі самореферентність (розуміння людиною самої себе, унікальності свого «Я», за умови присутності своєї приналежності до соціальної реальності).

Ідентичність кожної особистості за своєю суттю унікальна, проте можна виділити певні закономірності щодо вказаної направленості. Відповідно до трудів Дж. Марсії існує чотири статуси існування особистісної ідентичності:

1. Досягнута ідентичність. Умовний «ідеал». Для досягнутої ідентичності характерне позитивне самовідношення та оцінка власних якостей у доповненні до стабільного зв'язку із соціумом. Важливо також відмітити повну координацію механізмів ідентифікації і відокремлення. У цілому можна виділити такі критерії зрілої ідентичності:

- 1) уявлення про те, що особистість, характер та діяльність здатні викликати в інших повагу, симпатію та розуміння;
- 2) відчуття своєї цінності та одночасно цінності для інших;
- 3) висока енергетика, впевненість у собі;
- 4) бажання відповідати ідеальному уявленню про себе (до саморозвитку);
- 5) підвищена рефлексія, усвідомлення власних труднощів;
- 6) визначеність життєвої ситуації;
- 7) висока товариськість та насиченість життя подіями.

2. Мораторій – статус ідентичності, у ході якого особистість перебуває у

стані кризи і активно намагається її подолати. Для стану мораторію характерним є високий рівень тривожності. Мораторій та зріла (досягнута) ідентичність поєднуються з більш складними та диференційованими культурними інтересами, більш розвиненою рефлексією.

3. Для передчасної ідентичності характерно виникнення у тих випадках, коли людина взагалі не робила незалежних життєвих виборів, а її власна ідентичність не усвідомлюється. Тобто це варіант нав'язаної ідентичності. Відповідно до аналізу, наданого Л. Б. Шнейдером, передчасна ідентичність дає найвищі показники за авторитарністю та найнижчі – за самостійністю. Безпосередніх зв'язків між рівнем ідентичності та інтелектом не було зазначено, але встановлені значні відмінності у стилі мислення. Дифузній ідентичності та передчасній ідентичності відповідає менша інтелектуальна самостійність, особливо при вирішенні складних завдань у стресових ситуаціях. Якщо розглядати це питання детальніше, то представникам першого типу у таких випадках властиво почуватися скутими, а другого – намагатися вийти з гри.

4. Дифузна ідентичність характеризується відсутністю міцних цілей, цінностей і переконань, а також спроб їх активно сформувати. Людина з дифузною або, як її ще називають, «розмитою» ідентичністю може вступити в стадію мораторію і потім перейти до «зрілої ідентичності», але може і назавжди залишитися на рівні передчасної ідентичності, не роблячи активного вибору та самовизначення, або навіть піти шляхом дифузії. Критеріями такої ідентичності за Л. Б. Шнейдером є:

- 1) середній ступінь незадоволеності собою та своїми можливостями, сумнів у здатності викликати в інших повагу;
- 2) сумнів у цінності власної особистості, відстороненість, що межує з байдужістю до власного «Я», втрата інтересу до свого внутрішнього світу;
- 3) ригідність «Я-концепції» – небажання змінюватися на тлі загального позитивного ставлення до себе;

4) уявлення про те, що своя особистість, характер та діяльність здатні викликати зневагу, нерозуміння, осуд;

5) наявність внутрішніх конфліктів особистості, сумнівів, незгод з собою, занижена самооцінка, що призводить до сумнівів у своїй здатності щось змінити чи вжити;

б) самозвинувачення, готовність виставляти себе винуватцем у своїх промахах та невдачах, власні недоліки яскраво виражені.

Яскраво виражене відчуття відчуженості. При дифузній ідентичності порушені хронотипи, підсвідомо минуле впливає (давить) на теперішнє та майбутнє [39].

Відносно концепції Дж. Марсія, Л. Б. Шнейдер виділяє також і псевдоідентичність як окремий вид. Вона виражається у стабільному запереченні своєї унікальності або, навпаки, її гіпертрофованому підкресленні з переходом у стереотипію, а також у ряді порушень (механізмів ідентифікації та відокремлення в бік гіпертрофованості). Тотожно, як і дифузна, вона відзначається ригідністю «Я-концепції», але також характеризується і хворобливим неприйняттям. Відзначається, що у деяких ситуаціях псевдоідентичність можна трактувати як гіперідентичність унаслідок тотального поглинання статусом, роллю, роботою, іншим об'єктом або суб'єктом, при високо позитивному оцінюванні власних якостей та порушенні довірчих, гнучких зв'язків із соціумом, прагненні досягти мети будь-якими засобами.

Соціальна ідентичність, відповідно до Л. Б. Шнейдера являє собою усвідомлення себе як представника певної групи людей та навколишнього соціуму, певний ступінь ототожнення та диференціації себе зі «світом» та «іншими». Виражається вона у когнітивно-емоційно-поведінкових самоописах. Відповідно до поданого підходу, соціальна ідентичність доповнює особистісну, але підкреслює саме громадську спрямованість, що передбачає готовність особистості бути членом суспільства та приймати

норми, правила і, як наслідок, жертвувати своєю індивідуальністю, проте відчувати певний ступінь захисту та безпеки. Асоціальна ж спрямованість ідентичності підкреслює прагнення відокремитися від усіх, бути не таким, як певна «більшість» (незалежним), самостійним і навіть наражатися на ризик та небезпеку [39].

Орієнтуючись на наукові праці Г. Теджфела, ми можемо сказати, що індивідуальна та соціальна ідентичність – це два полюси єдиного біполярного континууму, тоді як вибір поведінки здійснюється залежно від того, яка саме ідентичність актуалізується.

Дж. Тернер відзначив наявність тісної взаємозалежності між цими двома підсистемами. На його думку, йдеться не про різні форми ідентичності, а скоріше про різні форми самокатегоризації: особистість визначає себе в межах певного континууму (ближче до одного або до іншого полюсу).

Дослідниця Г. Брейкуел інакше розглядає проблематику співвідношення соціальної та індивідуальної ідентичності. Відповідно до її теорії, ідентичність має соціальне походження, а індивідуальна ідентичність – вторинна по відношенню до соціальної.

С. П. Ревенко виявила взаємозв'язки психологічного благополуччя та соціальної ідентичності, а також зв'язки між позитивною зрілою ідентичністю та психічним благополуччям. Дане емпіричне дослідження підтверджує висновки Е. Еріксона щодо розгляду ідентичності, у першу чергу, як процесу організації досвіду в індивідуальне «Я» і що, відповідно, природно передбачало його динаміку протягом усього життя людини [12].

Подану думку можна продовжити, орієнтуючись на наукову діяльність Дж. Марсія. Він стверджував, що ідентичність розвивається протягом усього життя людини та виділяв два шляхи досягнення ідентичності:

1) поступове розуміння даних про себе (ім'я, національність, соціальний статус та інші можливі варіанти), цей шлях веде до формування присвоєної (передчасної) ідентичності;

2) самостійне прийняття індивідом рішень щодо того, яким йому бути, веде до створення конструйованої ідентичності.

Криза ж ідентичності, як правило, не виражається на протязі всього життя, а лише на певних етапах.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, ми можемо визначити особливості співвідношення особистісної та соціальної ідентичності та зробити певні висновки.

Насамперед, слід вказати, що існує досить широкий спектр підходів щодо співвідношення соціальної та особистісної ідентичності. Окремо можна виділити концепцію Г. Брейкуел, де індивідуальна ідентичність є лише похідною від соціальної та розуміння через теоретичний підхід Л. Б. Шнейдера, що особистісну ідентичність доповнює соціальна. У нашій роботі ми будемо головним чином спиратися на підхід Л. Б. Шнейдера, відповідно до якого соціальна ідентичність вказує на направленість особистості щодо взаємодії у контексті видів особистісної ідентичності. Але також важливо відзначити і динамічність прояву обох ідентичностей, відповідно до певного етапу розвитку та ситуації. Крім того, у наукових працях часто можна знайти визначення соціальної та особистісної ідентичності як двох сторін одного континуума.

Аналізуючи фактори віктимності та віктимної поведінки, як її наслідку, розуміння особистісної і соціальної ідентичності, ми можемо визначити такі спільні особливості, що можуть бути теоретично взаємопов'язані.

Ми пропонуємо почати з абстрактного розуміння ідентичності та віктимності, де ми вже можемо стверджувати, що подані поняття будуть мати неодмінні пересічні. Ідентичність є більш широким визначенням, навіть якщо розглядати її лише у контексті особистісної та соціальної, ніж віктимність. Натомість віктимність, як схильність людини до прояву віктимної поведінки, має неодмінну вираженість у ідентичності як певної властивості. Наведена

думка може бути підтверджена на теоретичному рівні спільними характеристиками, що проявляються у типології тверджень.

Для наглядного розгляду, ми можемо перейти до більш конкретного прикладу. Доречно буде розглянути дифузну та передчасну ідентичність, що мають спільні риси з пасивною віктимною поведінкою, а саме несамостійність, низьку самостійність та схильність до самозвинувачення. Таким чином, ми можемо припустити, що людина з вираженою дифузною та передчасною ідентичністю має вищий ризик до віктимізації.

Питання може викликати досягнута ідентичність та гіперсоціальна віктимність, але тут варто відмітити, що з огляду на попередньо проаналізовану літературу, остання характеризується нерациональною оцінкою власних можливостей та завищеною самооцінкою, коли досягнута ідентичність хоча і прагне до свого ідеалу, але все ж усвідомлює власні труднощі та певну визначеність життєвої позиції, а самоповага не означає «завищену самооцінку». Натомість гіперсоціальна віктимність може бути пов'язана з псевдопозитивною ідентичністю, так як у даному разі ми говоримо саме про завищену самооцінку та пріоритет мети над обставинами.

Щодо соціальної ідентичності, то можна відмітити, що асоціальний напрям ідентичності може вказувати на вираженість як агресивної віктимності за характерними аномними проявами, так і некритичною (схильність до ризикової поведінки).

Резюмуючи вищезазначене, ми дійшли висновку, що псевдоідентичність, дифузна і передчасна особистісна ідентичність та асоціальна направленість мають спільні ознаки з проявами віктимних моделей поведінки, у тому числі і в юнацькому періоді.

Висновки до розділу 1

Таким чином, проведений нами теоретичний аналіз літератури з поставленої проблеми дозволяє зробити ряд висновків.

Віктимність у психології слід розуміти як сукупність якостей, яка визначає готовність особистості ставати жертвою соціально небезпечних явищ. Основними факторами виникнення та причинами прояву віктимності є індивідуально-психологічні особливості особистості, вплив близького оточення, соціальних інституцій та умов життя особистості. Існують такі види віктимності: віктимна деформація особистості, професійна (рольова) віктимність, вікова віктимність, віктимність-патологія.

Характерними особливостями віктимної особистості є емоційна нестабільність, тривожність, конформність, довірливість, некритичність, навіюваність, підвищена відповідальність, зайва добросовісність, готовність до самопожертви. Віктимна поведінка може бути агресивною, самоушкоджуючою та саморуйнівною, гіперсоціальною, пасивною та некритичною. Основними типами віктимної поведінки є самоушкодження та саморуйнування.

Щодо ідентичності, то вона є характерною рисою людини, яка, з одного боку, виявляється у визнанні своєї унікальності, а з іншої – проявляється у відчутті приналежності до соціальної спільноти. Ідентичність поділяється на усвідомлену, що утворюється у результаті роздумів людини щодо себе та неусвідомлену, яка є прийнятим комплексом очікувань людини, що надходять від соціальної групи, до якої вона належить. Перехід від несвідомої до свідомої ідентичності можливий лише з розвитком когнітивних процесів і наявності рефлексії.

Особистісна ідентичність – це самореферентність (розуміння людиною самої себе, унікальності свого «Я», за умови присутності своєї приналежності до соціальної реальності). Виокремлюються в цілому п'ять статусів існування особистісної ідентичності: досягнута, мораторій, передчасна, дифузна та псевдоідентичність.

Соціальна ідентичність – це усвідомлення себе як представника певної групи людей та навколишнього соціуму, ступінь ототожнення та

диференціації себе зі «світом» та «іншими». Соціальна ідентичність доповнює особистісну, але підкреслює саме громадську спрямованість, що передбачає готовність особистості бути членом суспільства та приймати норми, правила і, як наслідок, жертвувати своєю індивідуальністю, проте відчувати певний ступінь захисту та безпеки.

Аналіз літературних джерел свідчить про те, що поняття віктимності та віктимної поведінки широко досліджується науковцями, які наголошують на тому, що багатьох злочинів можна було б уникнути, якби жертва виявляла принаймні найменшу обережність, вміння передбачати можливі наслідки своєї поведінки та навички вирішення конфліктних ситуацій. Отже, проблема зменшення ризику віктимізації, корекція віктимної поведінки має суттєве значення у сучасній психокорекції.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ ІЗ РІЗНИМИ ТИПАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

2. 1. Організаційні засади емпіричного дослідження віктимної поведінки у студентів із різними типами особистісної та соціальної ідентичності

Задля дослідження особливостей віктимної поведінки у людей із різними типами соціальної та особистісної ідентичності було проведено анкетування, а також здійснено кількісний і якісний аналіз отриманих даних.

Нами було опитано 95 студентів віком від 17 до 22 років (65 осіб жіночої статі та 30 чоловічої), з них: 63 особи навчаються на гуманітарних спеціальностях, 31 – на технічних (однією людиною не була вказана спеціальність).

Для проведення відповідного дослідження нами був використаний наступний психодіагностичний інструментарій:

1. Методика дослідження схильності до віктимної поведінки О. О. Андроннікової.
2. Методика дослідження особистісної ідентичності, МДОІ (Л. Б. Шнейдер).
3. Методика дослідження соціальної ідентичності, МДСІ (Л. Б. Шнейдер).

Перша вказана нами методика була розроблена доцентом кафедри практичної психології НДІ О. О. Андронніковою та є стандартизованим тестом, призначеним для виміру схильності людей до різних форм віктимної поведінки [27]. Методику можна використовувати як у індивідуальній роботі, так і на групі досліджуваних.

Опитуваним надається бланк з 83 питаннями, на які вони повинні відповісти «так» або «ні». Після проведення процедури опитування, проводиться підрахунок балів у декілька етапів:

Етап 1. Отримання первинних, сирих балів. На даному етапі ведеться підрахунок відповідної кількості відповідей «так» або «ні» за зазначеними у шкалах питаннями.

Етап 2. Отримані сирі дані переводяться у стени. Сирі бали переводяться у стени для стандартизації всіх шкал з метою більш коректного порівняння у відповідності з таблицею.

Після переведення балів у стени, ми можемо оцінити рівень вираженості шкал відповідно до авторської інтерпретації:

1-3 стени – нижче норми;

4-7 стени – норма;

8-10 стени – вище норми.

Методика надає для оцінки наступний перелік типів віктимної поведінки: схильність до агресивної віктимної поведінки, схильність до самоушкоджуючої та саморуйнівної поведінки, схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки, схильність до залежної та беспорядної поведінки, схильність до некритичної поведінки. Авторська інтерпретація поданих видів була використана нами у теоретичному розділі як базове розуміння.

Шкала реалізованої віктимності виміряє те, наскільки часто досліджуваний потрапляє у критичні ситуації. Якщо показники за цією шкалою нижче норми (1-3 стени), випробуваний нечасто потрапляє у критичні ситуації або в нього вже встиг виробитися захисний спосіб поведінки, що дозволяє уникати небезпечних ситуацій. Однак наявна внутрішня готовність до віктимного способу поведінки. Швидше за все, відчуваючи внутрішній рівень напруги, випробуваний прагне взагалі уникати ситуації конфлікту. Якщо показник вище норми (8-9 стін), то це означає, що випробуваний досить часто потрапляє у неприємні або навіть небезпечні для його здоров'я та життя ситуації. Причиною цього є внутрішня схильність і готовність особистості діяти певними способами. Найчастіше це – прагнення агресивному, необдуманому, дії спонтанного характеру.

Методика дослідження особистісної ідентичності, МДОІ (Л. Б. Шнейдер) розроблена Л. Б. Шнейдером у 2007 році [39, с. 250]. Методика дослідження особистісної ідентичності («МИЛИ») побудована на принципах прямого та ланцюгового асоціативного тесту та дозволяє визначити статус (або рівень розвитку) особистісної ідентичності людини. Ідентичність розглядається як результат активного рефлексивного процесу, що відображає справжні уявлення суб'єкта про себе, власний шлях розвитку.

При проведенні методики, досліджуваним пропонувалося обрати ті слова, що вони асоціюють із собою із спільного розробленого списку слів.

При обробці результатів, слова були розділені відповідно до ключа на «живі» та «не живі». Спочатку нами була підрахована кількість збігів за ключом із самоописами себе в категоріях живого, а потім – в категоріях мертвого. Потім кількість слів-реакцій опису себе як живого було розділено на кількість слів-реакцій опису себе як мертвого.

Результати співвіднесення оцінювались відповідно до ключа методики:

- 0-1,0 – Передідентичність (передчасна ідентичність)
- 1,0-2,0 – Дифузна ідентичність
- 2,0-3,0 – Мораторій
- 3,0-4,0 – Досягнута позитивна ідентичність
- 4,0 і вище – Псевдопозитивна ідентичність.

Авторська інтерпретація була використана нами у теоретичному розділі.

Методика дослідження соціальної ідентичності, МДСІ розроблена Л. Б. Шнейдером у 2014 році [39, с. 256]. Методика побудована на засадах прямого та ланцюгового асоціативного тесту і дозволяє визначити рівень розвитку соціальної ідентичності людини. Соціальна ідентичність відповідно до методики проявляється в усвідомленні себе представником певної категорії людей та навколишнього співтовариства.

Метод проведення є схожим із методикою дослідження особистісної ідентичності, але наявні певні відмінності. Так, при підрахунку даних, обрані

слова поділяються на самоописи у категорії соціального та самоописи у категоріях асоціального. Соціальна спрямованість має на увазі готовність піддослідного бути членом суспільства – одним із більшості, приймати норми, правила і, як наслідок, жертвувати своєю індивідуальністю, проте при цьому відчувати певний ступінь захисту та безпеки. Слова асоціальної спрямованості мають на увазі прагнення відокремитися від усіх, бути не таким як більшість, бути незалежним, самостійним, наражатися на ризик та небезпеку.

Після поділу слів на соціальні та асоціальні отримані два типи даних підраховувалися за наступною формулою: $S = \text{Соц} / (\text{Соц} + \text{Асоц})$. Таким чином, максимальне набране значення може бути рівним 1. Такий показник відповідає максимальному ступеню соціальної спрямованості опитуваного і характеризує його як людину, яка потребує групового членства, бажає приймати норми та правила суспільства, підтримувати групову згуртованість. Мінімальне набране значення може бути рівним 0 і відповідає мінімальному ступеню соціальної спрямованості випробуваного та свідчить про його прагнення до незалежності, самостійності та небажання підкорятися загальним вимогам і правилам, встановленим у групі.

Результати можуть бути поділені також відповідно за рівнями. У такому разі ми помножимо отриманий за формулою результат на 100. Отримані дані ми можемо проаналізувати відповідно до наданої класифікації, де 0-20 відповідає дуже низькому рівню та невираженому типу соціальної ідентичності, 20-40 – низькому і пасивному, 40-60 – середньому (виражено активний), 60-80 – оптимальному стійкому, тоді як показник вище 80 (80-100) відповідає завищеній псевдоідентичності.

Отже, надійність та достовірність результатів дослідження забезпечувалися: обґрунтуванням вихідних положень; використанням методів, адекватних меті дослідження; аналізом отриманих результатів та статистичною оцінкою експериментальних даних.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження віктимної поведінки студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності

З метою виконання завдання дослідження нами було застосовано ряд діагностичних методик, отримані результати яких піддавалися кількісному та якісному аналізу. Дослідження віктимної поведінки серед осіб із різним типами розвитку соціальної та особистісної ідентичності було орієнтоване на студентів віком від 17 до 22 років (з 95 студентів: 65 осіб жіночої статі та 30 чоловічої), з них: 63 особи навчаються на гуманітарних спеціальностях, 31 – на технічних. Враховуючи кількість людей різної статі та напрямок обраної спеціальності, порівняння було проведене лише у рамках кореляції, а визначені особливості потребують проведення додаткових досліджень.

Отримані результати за методикою дослідження схильності до віктимної поведінки О. О. Андроннікової подані у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Рівні проявів віктимної поведінки досліджуваних

Прояви	Рівень		
	Нижче норми	Норма	Вище норми
Соціальна бажаність відповідей	11,6%	67,4%	21,1%
Схильність до агресивної віктимної поведінки	29,5%	66,3%	4,2%
Схильність до самоушкоджуючої та саморуйнівної поведінки	35,8%	48,4%	15,8%
Схильність до гіперсоціальної поведінки	18,9%	56,8%	24,2%
Схильність до залежної та безпорадної поведінки	33,7%	58,9	7,4%
Схильність до некритичної поведінки	32,6%	57,9%	9,5%
Реалізована віктимність	61,1%	38,9%	0%

Згідно отриманих результатів за методикою дослідження схильності до віктимної поведінки О. О. Андроннікової, як видно з таблиці 2.1., розподіл вибірки є нормальним за всіма шкалами, окрім однієї. Тобто з усіх опитаних, у жодного респондента не було виявлено реалізованої віктимності вище норми. За іншими показниками, що розглядають гіпотетичну схильність до певного типу віктимної поведінки, для студентів найбільш характерними є самоушкоджуюча (саморуйнівна) та гіперсоціальна поведінка, що мають 15,8% та 24,2% відповідно. Так гіперсоціальний тип зустрічається майже у чверті опитуваних. Натомість, найменш характерними для поданої вибірки студентів серед типів віктимної поведінки є агресивна (4%). Варто також відмітити, що досить багато (21,1%) респондентів продемонстрували соціальну бажаність відповідей на рівні вище норми.

Проведення методики дослідження особистісної ідентичності Л. Б. Шнейдера надало нам можливість виявити процентне співвідношення типів особистісної ідентичності. На рисунку 2.1. подано результати емпіричного дослідження особистісної ідентичності.

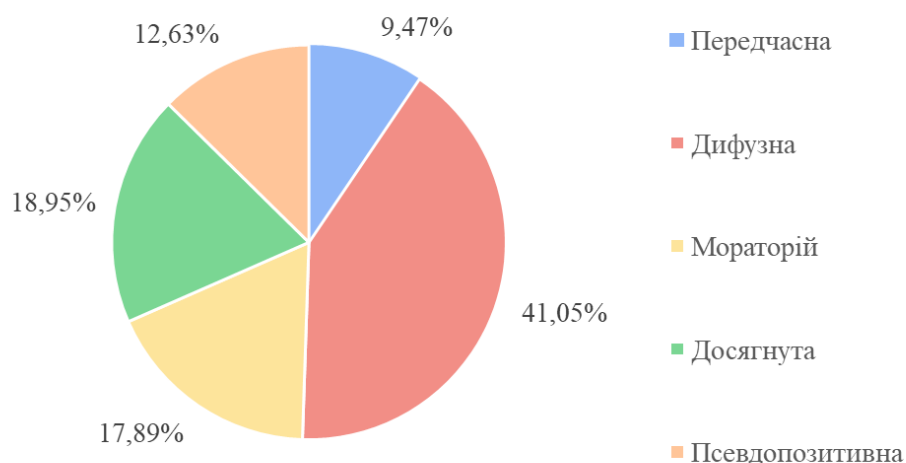

Рис. 2.1. Показники особистісної ідентичності

Так, відповідно до результатів серед нашої вибірки, найбільш характерною для студентів є дифузна ідентичність (41%). Приблизно однакову вираженість мають досягнута ідентичність (19%) та мораторій (18%), тоді як

псевдопозитивна ідентичність зустрічається у 13% досліджуваних. Найменш характерною для вибірки в цілому є передчасна ідентичність (9%).

Відповідно до результатів, отриманих за методикою дослідження соціальної ідентичності Л. Б. Шнейдера, більшість опитуваних мають оптимальний рівень соціальної ідентичності (що еквівалентно досягнутій). Середній (24%) та псевдопозитивний (23%) рівень мають приблизно половина студентів. Низький (15%) та дуже низький рівні (1%) є найменш вираженими. Так як низький рівень має усього 1% опитуваних з вибірки у 95 студентів, нами було прийнято рішення об'єднати дуже низький та низький рівні при подальшому дослідженні (рис.2.2.)

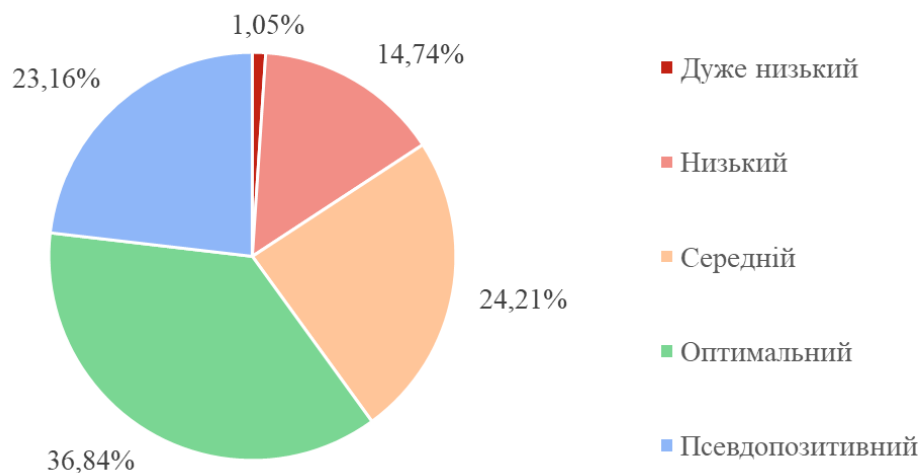

Рис. 2.2. Показники соціальної ідентичності

Для більш коректного та інтуїтивно зрозумілого порівняння даних результати за методиками МДОІ та МДСІ були зведені до рівного максимуму та мінімуму значень.

У контексті теми нашого дослідження, а саме особливостей віктимної поведінки у особистостей із різними типами особистісної та соціальної ідентичності, нами було розділено досліджуваних на дві групи. До першої групи увійшли досліджувані з передчасної особистісною ідентичністю (9 студентів), до другої – з досягнутою (18 студентів).

Відповідно до отриманих емпіричних даних ми можемо зазначити окремі закономірності, виявлені в особистостей з передчасною ідентичністю. Результати першої групи, а саме особистостей з передчасною ідентичністю, вказані у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Описова статистика студентів з передчасною ідентичністю

	АВП	СВП	ГВП	ЗВП	НВП	РВ
$\mu \pm SE$	4,38 $\pm 0,84$	6,75 $\pm 0,84$	5,5 ± 1	6 $\pm 0,94$	5,63 $\pm 0,8$	5 $\pm 0,5$
Me	4,5	6	4,5	6	5	5
Mo	5	6	8	5	4	5
σ	2,39	2,38	2,83	2,67	2,26	1,41
$c_v, \%$	50,16	51,07	32,58	45,98	37,7	49,46

*Примітки:

АВП – агресивна віктимна поведінка

СВП – самоушкоджуюча віктимна поведінка

ГВП – гіперсоціальна віктимна поведінка

ЗВП – залежна віктимна поведінка

НВП – некритична віктимна поведінка

РВ – реалізована віктимність

Як видно з таблиці 2.2., виявлені такі закономірності у студентів з передчасною ідентичністю:

1. Агресивна віктимна поведінка є найменш вираженою серед вибірки особистостей з передчасною ідентичністю ($\mu \pm SE = 4,38 \pm 0,84$; Me=4,5; Mo=5). Також дані у вибірці не сильно розсіяні відносно середнього значення ($\sigma = 2,39$), але мають високу варіабельність ($c_v = 50,16$).
2. Самоушкоджуюча ($\mu \pm SE = 6,75 \pm 0,84$; Me=6; Mo=6) та залежна віктимна поведінка ($\mu \pm SE = 6 \pm 0,94$; Me=6; Mo=5) є домінуючими серед групи особистостей із передчасною ідентичністю. Дані щодо самоушкоджуючої віктимної поведінки також не є сильно розсіяними відносно середнього

значення ($\sigma=2,38$) та мають високу варіабельність ($c_v=51,07$). Залежна віктимна поведінка має дещо більше розсіювання щодо середнього значення ($\sigma=2,67$) та незначно меншу варіабельність ($c_v=45,98$).

3. Гіперсоціальна ($\mu \pm SE=5,5 \pm 1$; $Me=4,5$; $Mo=8$), некритична ($\mu \pm SE=5,63 \pm 0,8$; $Me=5$; $Mo=4$) та реалізована віктимність ($\mu \pm SE=5 \pm 0,5$; $Me=5$; $Mo=5$) мають середні результати у порівнянні з іншими видами. За шкалою реалізованої віктимності значення є досить сконцентрованими відповідно до середнього ($\sigma=1,41$), але при цьому дуже варіабельними ($c_v=49,46$). Схильність до некритичного типу віктимної поведінки ($\sigma=2,26$; $c_v=37,7$) та до гіперсоціальної віктимної поведінки ($\sigma=2,83$; $c_v=32,58$) є більш розсіяними відносно середніх значень, але має дещо меншу варіабельність серед вибірки.

У іншу групу увійшли студенти з досягнутою ідентичністю. Результати отриманих даних у ході дослідження схильності до віктимної поведінки студентів із досягнутою ідентичністю подано у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Описова статистика студентів з досягнутою ідентичністю

	АВП	СВП	ГВП	ЗВП	НВП	РВ
$\mu \pm SE$	3,78 $\pm 0,45$	5,28 $\pm 0,64$	5,67 $\pm 0,44$	4,17 $\pm 0,45$	4,89 $\pm 0,43$	3,06 $\pm 0,36$
Me	4	5	5	4	5,5	3
Mo	4	5	5	3	6	5
σ	1,90	2,70	1,85	1,92	1,84	1,51
$c_v, \%$	54,55	35,19	51,43	44,54	40,25	28,28

*Примітки:

АВП – агресивна віктимна поведінка

СВП – самоушкоджуюча віктимна поведінка

ГВП – гіперсоціальна віктимна поведінка

ЗВП – залежна віктимна поведінка

НВП – некритична віктимна поведінка

РВ – реалізована віктимність

Щодо отриманих результатів можна зробити низку висновків:

1. Серед поданої групи найбільш вираженими є схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки ($\mu \pm SE = 5,28 \pm 0,64$; $Me=5$; $Mo=5$). Незначною мірою менші середні значення має схильність до самоушкоджуючої віктимної поведінки серед групи студентів із досягнутою особистісною ідентичністю ($\mu \pm SE = 5,28 \pm 0,64$; $Me=5$; $Mo=5$).

2. Відносно середніми за вираженістю за середніми показниками серед групи є схильність до некритичного ($\mu \pm SE = 4,89 \pm 0,43$; $Me=5,5$; $Mo=6$) та залежного типу віктимної поведінки ($\mu \pm SE = 4,17 \pm 0,45$; $Me=4$; $Mo=3$).

3. Найменш вираженими є реалізована віктимність ($\mu \pm SE = 3,06 \pm 0,36$; $Me=3$; $Mo=5$) та агресивна віктимна поведінка ($\mu \pm SE = 3,78 \pm 0,45$; $Me=4$; $Mo=4$).

4. За усіма шкалами розсіяння відносно середнього є приблизно однаковим та не суттєвим, окрім шкали схильності до самоушкоджуючої віктимної поведінки ($\sigma=2,7$). Варіабельність вибірки є значною за усіма шкалами, але показники реалізованою віктимності є найбільшими до критичного значення 20%, що вказувало б на невисоку варіабельність ($c_v, \% = 28,28$).

Метою вищезазначеного поділу на групи було порівняння схильності до віктимної поведінки у студентів між умовно найнижчим рівнем розвитку особистісної ідентичності (передчасна ідентичність) та оптимальним (досягнута ідентичність). Порівняння студентів, що мають передчасну ідентичність із студентами з досягнутою, дозволяє нам виявити низку особливостей.

Відповідно до проведеного аналізу, можна зазначити, що за більшістю типів віктимної поведінки середні значення у групі студентів із передчасною ідентичністю є схожими з групою студентів із досягнутою. Відповідно до отриманих результатів, значні відмінності у студентів із досягнутою та

передчасною ідентичністю є у показниках реалізованої віктимності та у схильності до залежної віктимної поведінки. Комплексно аналізуючи отримані дані, ми можемо сказати, що особистості з досягнутою особистісною ідентичністю значно менше схильні до залежної віктимної поведінки ($t_{\text{емп}}=2,2$) та до практично реалізованої віктимності ($t_{\text{емп}}=3,5$). Типи віктимної поведінки, відмінності серед яких у двох виокремлених нами групах були статистично значущими, з відповідними результатами були занесені до таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Відмінності показників схильності до віктимної поведінки студентів із досягнутою та передчасною ідентичністю ($p \leq 0,05$)

	Середні значення		$t_{\text{емп}}$
	Досягнута ідентичність	Передчасна ідентичність	
Залежна віктимна поведінка	4,17±0,45	6,1 ±0,84	2,2
Реалізована віктимність	3,06±0,36	5,2±0,49	3,5

Також нами було поділено студентів на дві групи за критерієм соціальної ідентичності. Першу групу склали 15 респондентів з низькими показниками (таблиця 2.5.).

Таблиця 2.5.

Описова статистика студентів із низьким рівнем соціальної ідентичності

	АВП	СВП	ГВП	ЗВП	НВП	РВ
$\mu \pm SE$	4,4± 0,62	4,47± 0,58	3,93± 0,56	4,6± 0,48	4,6± 0,48	3,53± 0,55
Me	5	5	3	5	5	3
Mo	5	3	2	7	6	2
σ	2,38	2,23	2,19	1,84	1,84	2,13
$c_v, \%$	54,19	49,97	55,59	40,08	40,08	60,39

*Примітки:

АВП – агресивна віктимна поведінка

СВП – самоушкоджуюча віктимна поведінка

ГВП – гіперсоціальна віктимна поведінка

ЗВП – залежна віктимна поведінка

НВП – некритична віктимна поведінка

РВ – реалізована віктимність

Щодо цієї групи можна відмітити такі декілька основних аспектів:

1. У групи особистостей з низьким рівнем соціальної ідентичності всі шкали виражені приблизно однаково. З поміж всіх типів віктимної поведінки, можна виділити тільки гіперсоціальну віктимну поведінку, що є найменш вираженим типом ($\mu \pm SE = 3,93 \pm 0,56$, $Me = 3$, $Mo = 2$). Реалізована віктимність також є майже не характерною поданій групі ($\mu \pm SE = 3,53 \pm 0,55$, $Me = 3$, $Mo = 2$).
2. Розсіювання відносно середнього значення серед групи особистостей із низьким рівнем соціальної ідентичності є приблизно однаковим, відносно середнім серед усіх значень. Проте варіабельність вибірки є дуже високою – від 40,08 (некритичний тип віктимної поведінки) до 60,39 (реалізована віктимність).

Другу групу склали респонденти з оптимальним рівнем соціальної ідентичності (35 студентів), їх результати були занесені до таблиці 2.6.

Таблиця 2.6.

Описова статистика студентів із оптимальним рівнем соціальної ідентичності

	АВП	СВП	ГВП	ЗВП	НВП	РВ
$\mu \pm SE$	4,63± 0,33	5,03± 0,41	5,83± 0,4	4,23± 0,31	4,86± 0,35	3,14± 0,27
Me	5	5	5	4	5	3
Mo	6	6	4	5	6	3
σ	1,97	2,41	2,39	1,82	2,07	1,61
$c_v, \%$	42,6	47,86	41,09	42,95	42,71	51,27

*Примітки:

АВП – агресивна віктимна поведінка

СВП – самоушкоджуюча віктимна поведінка

ГВП – гіперсоціальна віктимна поведінка

ЗВП – залежна віктимна поведінка

НВП – некритична віктимна поведінка

РВ – реалізована віктимність

Відповідно до результатів, можна визначити низку основних моментів:

1. Найбільш вираженою серед групи особистостей з оптимальним рівнем соціальної ідентичності є схильність до гіперсоціального типу віктимної поведінки ($\mu \pm SE = 5,83 \pm 0,4$, $Me = 5$, $Mo = 4$). Деяко менші показники у середньому мають представники поданої групи за шкалою схильності до самоушкоджуючої поведінки ($\mu \pm SE = 5,03 \pm 0,41$, $Me = 5$, $Mo = 6$).

2. Найменш вираженою у порівнянні з іншими є шкала реалізованої віктимності ($\mu \pm SE = 3,14 \pm 0,27$, $Me = 3$, $Mo = 3$).

3. За іншими шкалами, а саме схильності до агресивного ($\mu \pm SE = 4,63 \pm 0,33$, $Me = 5$, $Mo = 6$), залежного ($\mu \pm SE = 4,23 \pm 0,31$, $Me = 4$, $Mo = 5$), некритичного ($\mu \pm SE = 4,86 \pm 0,35$, $Me = 5$, $Mo = 6$) типу віктимної поведінки результати у порівнянні є середніми.

4. Розсіювання відносно середнього значення серед групи особистостей з оптимальним рівнем соціальної ідентичності є також приблизно однаковим, відносно середнім серед усіх значень.

5. Варіабельність у всіх шкалах є досить високою ($cv_{ABП, СВП, ГВП, ЗВП, НВП, РВ, СБВ} > 36 > 20\%$).

Ми також провели порівняння групи особистостей із різними показниками соціальної ідентичності щодо особливостей прояву схильності до різних типів віктимної поведінки.

Серед всіх типів віктимної поведінки, статистично значущі відмінності були виявлені лише серед схильності до гіперсоціальної віктимної поведінки. Але на відміну від закономірностей серед особистісної ідентичності, у соціальній вони є зворотними, тобто особистості з оптимальним рівнем

соціальної ідентичності значно більше схильні до гіперсоціальної віктимної поведінки ($t_{\text{емп}} = 2,6$).

Вказані вище дані були занесені до таблиці 2.7.

Таблиця 2.7.

Відмінності показників схильності до віктимної поведінки студентів із низьким та оптимальним рівнем соціальної ідентичності ($p \leq 0,05$)

	Середні значення		$t_{\text{емп}}$
	Досягнута ідентичність	Передчасна ідентичність	
Гіперсоціальна віктимна поведінка	5,83±0,4	3,93±0,56	2,6

Таким чином, ми можемо резюмувати низку основних моментів щодо аналізу даних:

Серед респондентів не було знайдено жодної людини з реалізованою віктимністю, але частина респондентів схильна до певних видів віктимної поведінки, тобто у теорії можуть стати жертвою у майбутньому.

Найбільше досліджувані схильні до гіперсоціальної та самоушкоджуючої віктимної поведінки і найменше – до агресивної. Поданий висновок може стати предметом подальших досліджень щодо того, які соціально-психологічні фактори впливають на вираженість серед студентів саме певних видів схильності до віктимної поведінки та підтвердження закономірності.

Найбільш характерною для студентів є дифузна ідентичність, найменш – передчасна. Тобто, більшість студентів мають ближчий до середнього ступінь розвитку особистісної ідентичності. Схожі закономірності проявляються і за соціальною ідентичністю, тобто більшість студентів мають оптимальний рівень розвитку.

Порівняння схильності до віктимної поведінки серед розділених на дві крайні групи прояву за особистісною ідентичністю, дозволило нам виявити

значні відмінності у схильності до залежного типу та у реалізованій віктимності. Тобто, особистості з досягнутою особистісною ідентичністю значно менше схильні до залежної віктимної поведінки та до практично реалізованої віктимності.

Порівняння схильності до віктимної поведінки серед розділених на дві крайні групи прояву за соціальною ідентичністю дозволило нам виявити значні відмінності серед схильності до гіперсоціального типу. Тобто, особистості з оптимальним рівнем соціальної ідентичності значно більше схильні до гіперсоціальної віктимної поведінки, ніж з низьким.

2.3. Взаємозв'язки схильності до віктимної поведінки та різних типів соціальної і особистісної ідентичності у студентів

Для пошуку статистичних залежностей був використаний непараметричний метод кореляційного аналізу Спірмена. Рішення щодо використання саме зазначеного методу обумовлено низкою чинників, серед яких слід виділити те, що значна кореляція є свідченням існування певного статистичного зв'язку, таким чином, частково підтверджуючи або спростовуючи задану нами на початку гіпотезу.

Відповідно до проведення нашого дослідження, є сенс перевірити чи корелює особистісна ідентичність у цілому з різними типами схильності до віктимної поведінки та реалізованою віктимністю. Отримані нами значення були розміщені на рисунку 2.3. Таким чином, ми можемо побачити, що особистісна ідентичність негативно корелює з усіма видами віктимної поведінки, окрім гіперсоціальної віктимності (схильності до агресивної ($r=-0,33$), самоушкоджуючої ($r=-0,32$), залежної ($r=-0,21$), некритичної ($r=-0,24$) віктимної поведінки та реалізованою віктимністю ($r=-0,25$). Тобто чим більші показники досліджувані набирали за методикою особистісної ідентичності, тим менше були показники схильності до всіх видів віктимної поведінки, окрім гіперсоціальної, і тим менші значення реалізованої

віктимності. Проте особистісна ідентичність позитивно корелює з соціальною бажаністю відповідей.

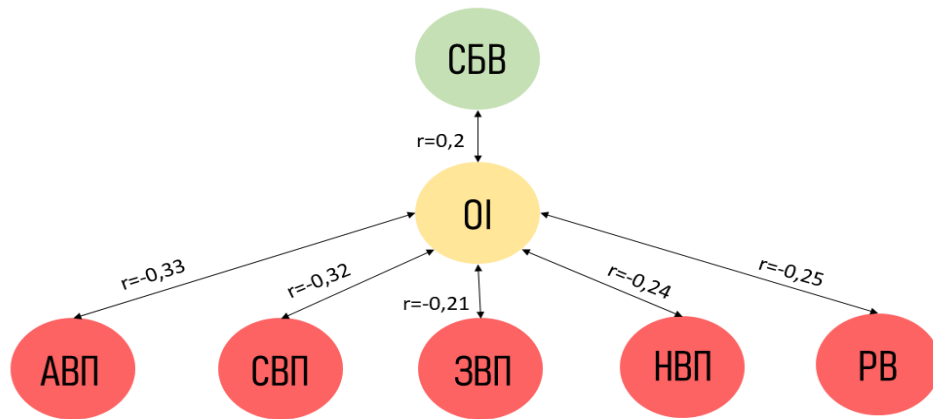

Рис. 2.3. Кореляції особистісної ідентичності з видами схильності до віктимної поведінки

*Примітки:

АВП – агресивна віктимна поведінка

СВП – самоушкоджуюча віктимна поведінка

ЗВП – залежна віктимна поведінка

НВП – некритична віктимна поведінка

РВ – реалізована віктимність

ОІ – особистісна ідентичність

СБВ – соціальна бажаність відповідей

Рівень значущості (при $p=0,05$) = 0,2

Спільний кореляційний аналіз даних також включав і соціальну ідентичність (рисунок 2.4.). Таким чином, нами було виявлено позитивну кореляцію соціальної ідентичності з гіперсоціальною віктимністю ($r=0,23$). Тобто, чим більші показники соціальної ідентичності у досліджуваних, тим більше схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки.

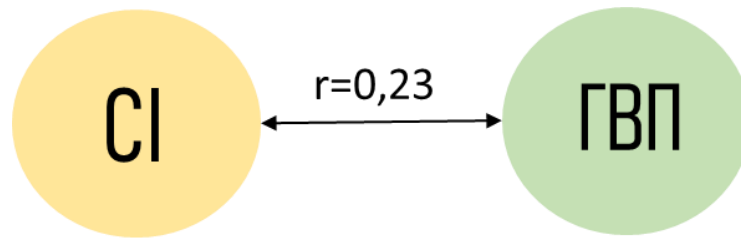

Рис. 2.4. Кореляція соціальної ідентичності зі схильністю до гіперсоціальної віктимності

*Примітки:

СИ – соціальна ідентичність

ГВП – гіперсоціальна віктимна поведінка

У ході подальшої обробки даних, нами був проведений другий кореляційний аналіз, що включає поділ соціальної та особистісної ідентичності на окремі типи. Задля пошуку інших закономірностей, що можуть бути у подальшому додатково досліджені, нами було проаналізовано співвідношення соціально-демографічних даних та особистісної, соціальної ідентичності, схильності до віктимної поведінки та реалізованої віктимності. Так статистично значущі кореляційні зв'язки були занесені до рисунку 2.5.

Таким чином, ми можемо визначити наступні закономірності:

1. Стать корелює з напрямком спеціальності. Студенти жіночої статі мають позитивну кореляцію з гуманітарними спеціальностями ($r=0,54$) і відповідно негативну з технічними ($r=-0,54$). Зворотна ситуація у студентів чоловічої статі (гуманітарні ($r=-0,54$), технічні ($r=0,54$)).
2. Стать корелює із схильністю до таких типів особистісної ідентичності, як псевдопозитивна та передчасна. Студенти мають негативну статистично значущу кореляцію з передчасною ($r=-0,22$) та псевдопозитивною ідентичністю ($r=-0,21$). Студентки мають позитивну кореляцію зі схильністю до передчасної ($r=0,22$) та псевдопозитивної ідентичності ($r=0,21$). Тобто, чоловіки відповідно до вибірки менше проявляють передчасну та псевдопозитивну

ідентичності. Поданий висновок потребує подальших досліджень, сконцентрованих на гендерному аспекті проявів віктимної поведінки у студентів.

3. Спеціальність корелює з досягнутою ідентичністю. Так студенти гуманітарної спеціальності мають негативну статистично значущу кореляцію з досягнутим типом особистісної ідентичності ($r=-0,23$). Студенти технічних спеціальностей мають позитивну кореляцію з досягнутим типом особистісної ідентичності ($r=0,23$).

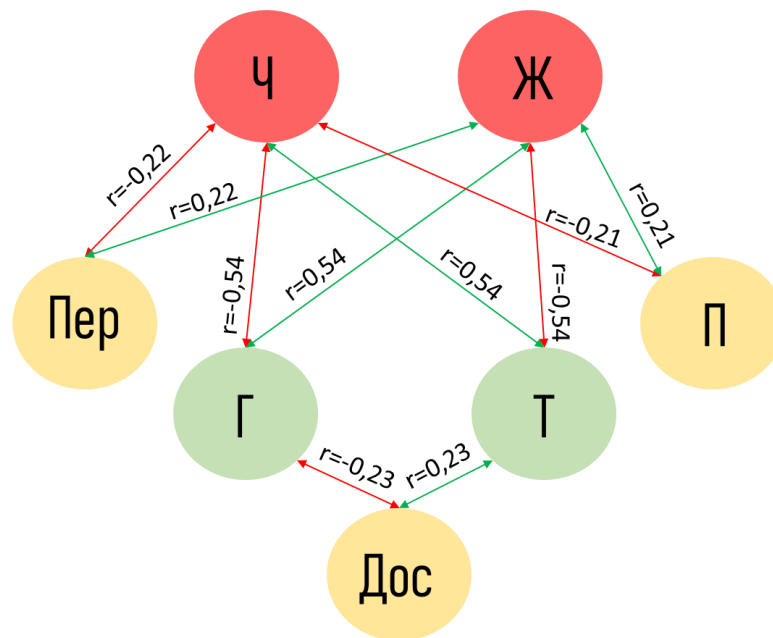

Рис. 2.5. Кореляції типів особистісної ідентичності з соціально-демографічними даними

*Примітки:

Ч – чоловіки

Ж – жінки

Г – гуманітарні спеціальності

Т – технічні спеціальності

Пер – передчасна ідентичність

П – псевдопозитивна ідентичність

Дос – досягнута ідентичність

Рівень значущості (при $p=0,05$) = 0,2

За допомогою аналізу отриманих даних щодо кореляції конкретних типів особистісної ідентичності зі схильністю до певних видів віктимної поведінки та реалізованою віктимністю, нами було визначено статистично значущі кореляційні зв'язки, які були винесені для наглядності до рисунку 2.6.

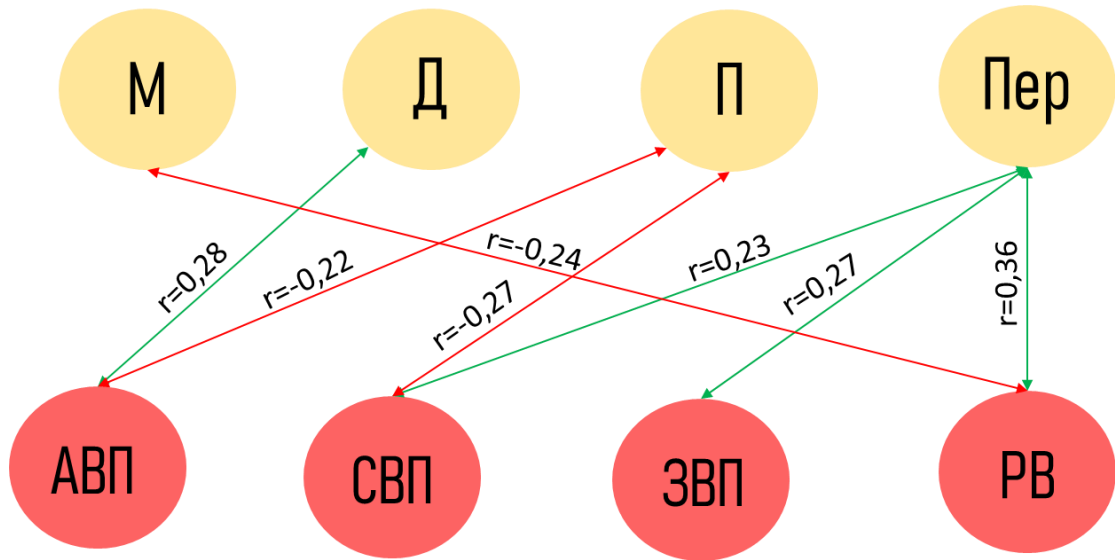

Рис. 2.6. Кореляції типів особистісної ідентичності з типами схильності до віктимної поведінки та реалізованою віктимністю

*Примітки:

М – мораторій

Д – досягнута ідентичність

П – псевдопозитивна ідентичність

Пер – передчасна ідентичність

АВП – агресивна віктимна поведінка

СВП – самоушкоджуюча віктимна поведінка

ЗВП – залежна віктимна поведінка

РВ – реалізована віктимність

Рівень значущості (при $p=0,05$) = 0,2

Таким чином, ми можемо відзначити наявність позитивного кореляційного зв'язку між реалізованою віктимністю та передчасною

ідентичністю ($r=0,36$), натомість з мораторієм кореляційний зв'язок є негативним, тобто зворотнім ($r=-0,24$). Схильність до залежного типу віктимної поведінки позитивно корелює з передчасною ідентичністю ($r=0,27$). Схильність до самоушкоджуючої віктимної поведінки позитивно корелює з передчасною ідентичністю ($r=0,23$) і негативно з псевдопозитивною ідентичністю ($r=-0,27$). Схильність до агресивної віктимної поведінки позитивно корелює з дифузною ідентичністю ($r=0,28$) та негативно з псевдопозитивною ідентичністю ($r=-0,22$).

За допомогою аналізу отриманих даних щодо кореляції конкретних типів соціальної ідентичності зі схильністю до певних видів віктимної поведінки та реалізованою віктимністю, нами було визначено наявність статистично значущого кореляційного зв'язку між схильністю до гіперсоціального типу віктимної поведінки та низькою соціальною ідентичністю ($r=-0,29$), що показано на рисунку 2.7.

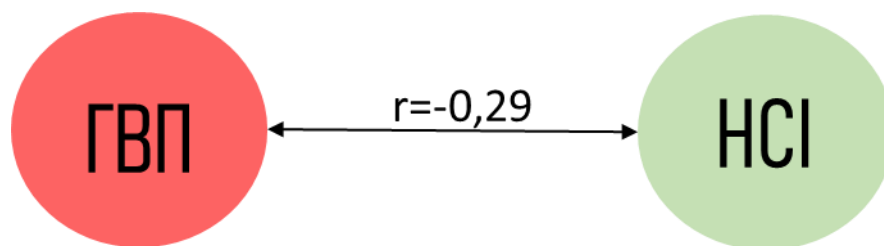

Рис. 2.7. Кореляція схильності до гіперсоціальної віктимної поведінки з низькою соціальною ідентичністю

Отже, відповідно до гіпотези нашого дослідження, можна відзначити такі основні моменти:

Чим більші показники досліджувані набирали за методикою особистісною ідентичності, тим менше були показники схильності до всіх видів віктимної поведінки, окрім гіперсоціальної, і тим менші значення реалізованої віктимності. Тобто, якщо орієнтуватися на подані дані, студентам з досягнутою та псевдопозитивною ідентичністю менш властива схильність до

віктимної поведінки та реалізованої віктимності, ніж студентам з передчасною та дифузною особистісною ідентичністю. Але поданий висновок підтверджується кореляційним аналізом конкретних типів особистісної ідентичності лише частково, а студенти схильні до агресивної віктимної поведінки взагалі достатньо часто демонструють досягнуту особистісну ідентичність, що йде всупереч гіпотезі. Варто також відмітити, що чим більше показники за шкалою особистісної ідентичності, тим більше люди демонструють соціально бажані відповіді. Можливо це пов'язано з тим, що найбільші значення за методикою мають особистості з псевдопозитивною ідентичністю. Відповідно до інтерпретації поданого типу особистісної ідентичності, такі студенти будуть як раз демонструвати перебільшено соціально-бажані характеристики. Проте поданий висновок потребує подальшого більш сфокусованого дослідження.

Соціальна ідентичність пов'язана лише зі схильністю до гіперсоціальної віктимної поведінки. Нами було виявлено, що чим більші показники соціальної ідентичності, тим більше схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки. При кореляції конкретно з типами соціальної ідентичності, був виявлений і зворотній зв'язок із низькою соціальною ідентичністю.

Були визначені також певні закономірності щодо соціально-демографічних характеристик досліджуваних студентів. Більшість студентів чоловічої статі навчається на технічних спеціальностях, тоді як студентки – на гуманітарних. Студентам жіночої статі у вибірці більш властиві крайні прояви особистісної ідентичності (псевдопозитивна та передчасна), чоловічої – навпаки. Спеціальність також має певний зв'язок з ідентичністю. Так студентам технічних спеціальностей властива досягнута ідентичність, тоді як гуманітарним вона характерна меншою мірою. Це може бути пов'язано з тим, що гуманітарні спеціальності часто спрямовані на сферу роботи людина-людина, що може вимагати більше особистісних ресурсів та плутати або викликати певні механічні інтелектуальні навички демонстрації

«правильності», що можуть сформуватися як до вступу на спеціальність, так і у ході навчання, як певне пристосування та необхідність. Варто зазначити, що подана гіпотеза потребує перевірки.

Задля виявлення того, чи соціальна та особистісна ідентичності пояснюють схильність до віктимної поведінки, нами був проведений регресійний аналіз. Але, відповідно до отриманих результатів, а саме низьких значень R-квадрату (0,19 та 0,13), регресійна модель не є достовірною.

Відповідно, ми можемо зробити висновок, що соціальна та особистісна ідентичності лише деякою мірою пояснюють схильність до віктимної поведінки, і пошук таких інших змінних є можливим розвитком поданої роботи як метод вдосконалення дослідження та розробленої на його базі психокорекційної програми.

Висновки до розділу 2

Таким чином, проведений практичний аналіз отриманих даних дозволяє нам зробити такі висновки:

Найбільш характерною для студентів є дифузна ідентичність, найменш – передчасна. Тобто, більшість студентів мають ближчий до середнього ступінь розвитку особистісної ідентичності. Схожі закономірності проявляються і за соціальною ідентичністю, тобто більшість студентів мають оптимальний рівень розвитку.

Порівняння схильності до віктимної поведінки серед розділених на дві крайні групи прояву за особистісною ідентичністю дозволило нам виявити, що особистості з досягнутою особистісною ідентичністю значно менше схильні до залежної віктимної поведінки та до практично реалізованої віктимності.

Чим більші показники досліджувані набирали за методикою особистісної ідентичності, тим менше були показники схильності до всіх видів віктимної поведінки, окрім гіперсоціальної, і тим менші значення реалізованої віктимності. Поданий висновок підтверджується кореляційним аналізом

конкретних типів особистісної ідентичності лише частково. Також існує одне яскраве виключення – студенти, що схильні до агресивної віктимної поведінки, взагалі достатньо часто демонструють досягнуту особистісну ідентичність, що йде всупереч гіпотезі.

Таким чином, резюмуючи весь оброблений практичний матеріал за особливостями прояву віктимної поведінки у особистостей із різними типами особистісної ідентичності, ми можемо резюмувати, що гіпотеза щодо практичного дослідження частково підтвердилась.

Нами було виявлено, що особистості з оптимальним рівнем соціальної ідентичності значно більше схильні до гіперсоціальної віктимної поведінки, ніж з низьким, а також, що чим більші показники соціальної ідентичності, тим більше схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки і навпаки. Таким чином, щодо соціальної ідентичності гіпотеза була навпаки спростована, так як у особистостей з високими показниками соціальної ідентичності навпаки є вираженою схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки.

Проте, соціальна та особистісна ідентичність лише деякою мірою пояснюють схильність до віктимної поведінки, і пошук інших змінних є можливим розвитком поданої роботи як метод вдосконалення дослідження та розробленої на його базі психокорекційної програми.

Були визначені також певні закономірності щодо соціально-демографічних характеристик досліджуваних студентів. Більшість студентів чоловічої статі навчається на технічних спеціальностях, тоді як студентки – на гуманітарних. Студентам жіночої статі у вибірці більш властиві крайні прояви особистісної ідентичності (псевдопозитивна та передчасна), чоловічої – навпаки. Спеціальність також має певний зв'язок з ідентичністю. Так студентам технічних спеціальностей властива досягнута ідентичність, тоді як гуманітарним – вона характерна меншою мірою. Це може бути пов'язано з тим, що гуманітарні спеціальності часто спрямовані на сферу роботи людина-людина, що може вимагати більше особистісних ресурсів та плутати або

викликати певні механічні інтелектуальні навички демонстрації «правильності», що можуть сформуватися, як до вступу на спеціальність, так і у ході навчання, як певне пристосування та необхідність. Варто зазначити, що подана гіпотеза потребує перевірки.

РОЗДІЛ 3. ПСИХОКОРЕКЦІЯ СХИЛЬНОСТІ ДО ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ ІЗ РІЗНИМИ ТИПАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

3.1. Психокорекція схильності до віктимної поведінки студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності засобами клієнт-орієнтованого підходу з використанням арт-терапії та психодрами

Психокорекція віктимної поведінки має суттєве значення задля зниження ризику віктимізації особистості. Задля визначення певних особливостей віктимної поведінки, розглянемо основні характерні якості, що можуть впливати на прояв віктимної поведінки.

У цілому це досить широкий спектр якостей, що можуть провокувати різні (з п'яти зазначених) прояви віктимної поведінки за О. О. Андронніковою, тому для побудови дієвої психокорекційної програми важливим є розгляд всіх можливих варіацій задля утворення повноцінної картини можливої симптоматики.

Так, для агресивної віктимної поведінки, відповідно, характерна підвищена агресивність, самоушкоджуюча схильність до ризику, необдуманого, як правило небезпечної для себе та оточуючих поведінки. Гіперсоціальна є певною «жертвною» поведінкою, для якої відзначається жертвність та сміливість. Пасивна віктимність характеризується рольовою позицією жертви, але на відміну від гіперсоціальної – це скоріше установка безпорадності, що доповнюється низькою самооцінкою та несамостійністю (скромна, боязка, конформна, вкрай поступлива та всепрощаюча). Некритичність є останнім видом віктимної поведінки відповідно до описаної концепції та розглядається як демонстрація необачності, невміння правильно оцінювати ситуації. Вона може проявитися, як у основі особистісних умовно негативних рис у соціальному контексті, так і позитивних (діаметрально-протилежних).

Таким чином, для створення ефективної структури роботи, є наглядною необхідність знаходження як спільних так і більш індивідуальних моментів.

Спільною якістю є вираженість або яскравих пасивних характеристик, або занадто активних. Тобто, для віктимної особистості є характерним вдавання у певні крайнощі. Це вказує і на те, що деяка некритичність є властивою для усіх вище окреслених типів. Тобто, коли наприклад, при агресивній поведінці особистість не надає ваги чужим словам або у цілому сторонній інформації, то при пасивній вона занадто покладається на думку, у кращому разі, референтної групи. У обох випадках ми маємо справу з імпульсивними та нераціональними рішеннями. Також можна відмітити і домінування негативних емоційних станів. У більшості проявів, віктимній особистості властива низька самооцінка.

Відмінність полягає у тональній різності між станами та формуючими їх об'єктивними та суб'єктивними обставинами. Поданий момент слід діагностувати на початку програми та мати на увазі при тривалій корекції. Саме тут і є важливим врахування у програмі питання особистісної та соціальної ідентичності. Бо, у більшості своїй, нам доведеться мати справу з дифузною ідентичністю, передчасною та, можливо, мораторієм. Щодо соціальної ідентичності, то віктимна поведінка може бути як асоціальною, так і досить схвалюваною.

Основними практичними акцентами у роботі з віктимними особистостями з урахуванням особливостей соціальної та особистісної ідентичності можуть бути:

1. Емоційні проблеми (неадекватність емоційних реакцій).
2. Травматичний досвід як можливий предиктор.
3. Некритичність.

На віктимну поведінку студентів впливають сукупність об'єктивних та суб'єктивних факторів віктимізації, а також ситуативні фактори. Причини віктимної поведінки студентів можуть бути різними в залежності від конкретного випадку. До факторів віктимної поведінки студентства відносять наявність низької самооцінки, інфантилізм, навіюваність, залежність від

думки оточуючих, «боязкість виділитися» тощо. При організації профілактичної роботи слід враховувати всі фактори, передумови, причини, небезпеки та механізми віктимізації, які впливають на студентську молодь. Тобто необхідно звертати увагу на всі державно-суспільні, соціально-психологічні складові віктимізації, психолого-педагогічні фактори та індивідуально-особистісні (психологічні) складові, що притаманні студентам.

Методи та форми віктимологічної профілактики: діагностика адиктивної поведінки, рівня віктимності; вербальні методи (навчання, сугестія, переконання) з метою формування безпечної поведінки, розвитку психологічного імунітету до негативних внутрішніх та зовнішніх факторів, які викликають депресію, істеріку, неврози, агресію; психологічні та соціальні тренінги адекватної поведінки в різному соціальному середовищі; демонстрація та аналіз кіно-відеофільмів щодо правил поведінки; арт-терапія; консультування з проблем віктимної поведінки; залучення молоді, схильної до віктимної поведінки до суспільно значущої діяльності (волонтерської, спортивної, рекреативної).

Насамперед, обираючи психокорекційні методи, слід зупинитися на гуманістичній психології, яка є третім з основних підходів до психологічної теорії та практики, що виникла у відповідь на дві вже існуючі концепції (психоаналітична та біхевіористична).

Дослідниця Б. А. Щербатюк, аналізуючи маніфест 1961 року, відмічає три основні моменти гуманістичного підходу:

1. Відмічена як прикладний аспект психології.
2. Першочергове завдання – заповнення пробілів і концептуального вакууму, залишеного психоаналізом та біхевіоризмом.
3. Неявний наказ на те, що психотерапії становиться тісно у концептуальних рамках медицини [40].

Важливий момент, який слід згадати, відноситься до практичної діяльності. Відповідно до гуманістичної течії психологічний підхід будь-якої

орієнтації можна назвати гуманістичним, якщо він дотримується деяких основних постулатів розуміння гуманістичного напрямку.

Особливостями гуманістичного підходу є, перед усім, екзистенціалізм. Б. А. Щербатюк відмічає, що мова йде саме про екзистенціальний контакт між двома особистостями, де жодна не має переваг над іншою. У гуманістичній традиції психотерапевт слугує не керівником, а підтримкою (як цитує автор статті ставлення американських психологів до духовної підтримки, «цінністю для існування») на шляху клієнта до вирішення проблемних для нього питань. Тобто, підходу жодним чином не є властивим директива, що треба враховувати при створенні програми [40].

У той же час, умовним недоліком, за який гуманістичний напрям нерідко піддається критиці є відсутність конкретики (наприклад, самих методів психотерапії). Тобто, важніше не те, що терапевт робить, а сенс самої психотерапії, а також по аналогії – не те, що він говорить у процесі, а суть цього. Ціллю всіх прийомів гуманістичної психотерапії, відповідно до підручника А. Романіна, є проникнення у феноменологічний світ пацієнта. Гуманіст не торкається минулого пацієнта, його діагноза, не прагне до інсайду, інтерпретації, не розглядає чергування переносу та контрпереносу, не вказує конкретних цілей, не конфронтує, не нав'язує свою позицію у формі настанов, чи вирішуючих проблему тверджень [36].

До основних теоретичних базисів клієнто-орієнтованого підходу К. Р. Роджерсу, відповідно до інформації, викладеної у підручнику С. Б. Кузікової «Теорія і практика вікової психології», можна віднести розуміння Я-концепції як основного компонента структури особистості. Подана характеристика визначається як динамічна система уявлень про себе, поєднана з оцінкою. Розуміння поданого Я-концепції є вкрай необхідним як для пошуку причин певної поведінки, успіхів, чи невдач, конкретних проблем, так і для формування завдань психокорекції. Тому варто приділити вищезазначеному поняттю більше уваги [10].

Відповідно до теорії К. Р. Роджерса, суть особистого розвитку полягає у досягненні відповідності між феноменальним полем досвіду та концептуальною структурою самості, що звільнює від відчуття тривоги, реальної або потенційної внутрішньої напруженості. У результаті формується індивідуалізована система цінностей, що у багатьох аспектах є схожою із середньостатистичною [35].

Формування Я-концепції проходить в онтогенезі під впливом зовнішніх факторів, де особливо важливі контакти із значущими іншими, що визначають уявлення особистості щодо себе. Так референтна група може сформувати у людини як високу самооцінку, якщо вона відчуває свою цінність або низьку, якщо її переконали у тому, що вона нікому не потрібна. Тут варто відмітити, що автономність самоповаги набувається у процесі онтогенезу, коли на початку вона залежить, відповідно, від оцінки референтного оточення. Самооцінкою ж у гуманістичній традиції визначається особистісне уявлення про власну цінність, що має прямий вплив на подальшу оцінку ситуацій відносно себе та впливає на результат діяльності, який ще більше підкріплює попереднє ставлення. Тобто, Я-концепція є свого роду фільтром, що визначає характер сприйняття будь-якої ситуації. Це певна сукупність настановлень особистості.

Варто зазначити, що метод, у якому ми просто хвалимо людину не є достатньо результативним у зв'язку із суб'єктивністю інтерпретації дії. У відповідності з виділенням у гуманістичній психології трьох настанов сприйняття самого себе («Я» – реальне, дзеркальне та ідеальне), важливу роль грає саме їх зіставлення задля визначення рівня подібності. Відсутність ж подібності у кубі з вищевказаними особливостями провокує внутрішньоособистісні конфлікти, які особистість за К. Р. Роджерсом долає за допомогою психологічних захистів (перекрутка та заперечення) [10].

Людина не може змінити своє минуле, або самі події. Багато чого від нас насправді не залежить, тому важливим завданням психотерапії за Роджерсом

є не зняття магічним шляхом проблеми, а допомога поглянути на себе по іншому і більш ефективно справитися із ситуацією. Тобто, ціллю є формування позитивного ставлення до себе та до інших, розвиток більш гнучкого та критичного мислення [35].

Дослідник А. Романін також цитує у своїй роботі К. Р. Роджерса, що у 1955 році зазначав: «Я вступаю у стосунки не як вчений, не як лікар, який може точно визначити діагноз та лікування, але як особистість, яка вступає у особисті взаємини». Тобто, гуманістичний терапевт надає клієнту максимальну свободу, лише направляючи до можливого шляху. При цьому, терапевт відіграє передусім роль рівної людини, першочерговою метою якої є допомога. Автор також відзначає, що психотерапевти школи К. Р. Роджерса мають вербальні взаємовідносини з пацієнтом [36].

Відповідно до Б. Д. Карвасарського, К. Р. Роджерс виділяв у якості основних змінних психотерапевтичного процесу емпатію, безумовне позитивне прийняття та автентичність. Також він надавав особливе значення груповим формам, аргументуючи це тим, що психотерапевт в них представляє із себе певну модель для учасників, відповідно зменшуючи тривогу та розвиваючи саморозкриття. У той же час, відносини між особистостями у групі можуть створювати оптимальні умови для терапевтичних змін [35].

Якщо звертатися до книги «Клієнто-центрована терапія» К. Р. Роджерса, то можна зробити висновок щодо експериментів практичного застосування методу та гарних результатів серед груп із заниженими моральними установками. Також, можна відмітити напрямок у сторону вирішення ситуацій з міжособистісною взаємодією. У роботі відмічається, що після терапії клієнт більше себе контролює та більш уміло вирішує свої життєві проблеми (набуття релевантного досвіду). Під дією терапії людина виробляє власні оцінки досвіду, застосовуючи існуючі актуальні дані. Таким чином, він одержує гнучку та адаптивну систему цінностей, що спирається на ґрунтовну основу.

Його структура самості становиться більш гнучкою, рідше виникають ситуації по типу захисних.

Тобто, ми можемо сказати, що гуманістичний підхід у цілому та конкретно клієнто-центрована терапія К. Р. Роджерса має такі основні практичні аспекти:

1. Я-концепція як основа концептуального підходу Роджерса, що відображає базис, на якому будується самоаналіз та оцінка зовнішнього світу.
2. Відношення з клієнтом на рівних.
3. Не директивний стиль проведення сеансів. Терапевт у клієнто-центрованій терапії виконує допоміжну функцію, а не керуючу, чи повчальну.
4. Більший акцент на сьогоденні та майбутньому, ніж на минулому досвіді.
5. Безумовне позитивне прийняття.
6. Робота як з когнітивним, так і емоційним спектром.
7. Групова форма роботи як гарна альтернатива, що має свої переваги.
8. Підходить, у тому числі, і для роботи з «аморальними» групами [35].

Резюмуючи результати аналізу теоретичного аспекту віктимності і віктимної поведінки, а також зважаючи на особливості соціальної та особистісної ідентичності, ми можемо зробити висновок щодо доцільності використання саме клієнто-орієнтованої терапії К. Р. Роджерса у рамках нашого дослідження. Поданий висновок обґрунтований низкою важливих теоретичних та практичних аспектів.

Щодо Я-концепції, то механізм формування самооцінки добре пояснює виникнення моделі пасивної віктимної поведінки, тоді як процес формування Я-концепції у цілому можна розуміти і через ідентичність, у відповідності з тим, що обидва поняття можуть бути трактовані як деяка призма (основана на власному досвіді), через яку особистість розуміє світ та себе у ньому. Так негативний досвід відносно референтних людей, що має травматичний компонент, може сформувати низьку самооцінку, недовіру, агресивну

поведінку. Таку особистість ми можемо розглядати як ближчу до віктимної та до психотичного типу.

Важливим є й акцент на теперішньому, що дозволяє корегувати проблему без зайвого заглиблення, на відмінну від психоаналізу, і тому гарно підходить для групової роботи. У свою чергу, рефлексія віктимної поведінки буде більш дієвою, коли її можна умовно «спроєктувати» у мікросоціумі групи.

Відсутність директивного стилю у проведенні терапії дозволить уникнути негативного переносу, що у рамках групи може спровокувати зниження результативності роботи внаслідок конфліктів. Негативний перенос може виникнути внаслідок ставлення терапевта «зверху», так як це може нагадувати віктимній особистості проблемні відносини із значущими дорослими, що відповідно до дослідження, проведеного Л. О. Шевченко також може нести шкоду терапевтичному альянсу, тоді як атмосфера безумовного позитивного прийняття та відносини на рівних у рамках клієнто-орієнтованої терапії К. Р. Роджерса позитивно впливають на поданий аспект, що підтверджується роботою у складних із світоглядної точки зору груп.

У рамках гуманістичної та, зокрема, клієнто-орієнтованої терапії можуть бути застосовані методи арт-терапії для роботи з неадекватними емоціями та формуванням позитивних форм реакцій.

Арт-терапія – це напрям психотерапії, у ході якого різні художні засоби, творчий процес та отримані в результаті твори мистецтва використовуються для дослідження почуттів, вирішення емоційних конфліктів, розвитку самосвідомості, управління поведінкою та залежностями, розвитку соціальних навичок, поліпшення орієнтації на реальність.

Не зважаючи на те, що офіційна медицина, крім психіатрів, не визнає арт-терапії та відносить її до альтернативної медицини, огляд указанного вище напрямку у статті за авторством А. Ю. Шмігановської та О. В. Ричкової, доводить ефективність арт-терапії як у наданні допомоги пацієнтам різних

клінічних груп, так і у підвищенні психічної стійкості особам без важких психічних розладів [38].

Огляд літератури також демонструє значну популярність даного методу. Дослідники О. І. Василевська та Л. Л. Дворніченко у своїй статті «Методи арт-терапії в консультуванні» зазначають, що «суттєва роль у розробленні методології арт-терапії належить закордонним ученим, зокрема Р. Арнхейму, К. Берку, Д. Винникоту, Дж. Морено, Я. Морено, М. Наумбур, З. Фрейду, А. Фрейд, К. Юнгу та ін.» [2,146].

Арт-терапія широко використовується у сучасній психокорекції як один із видів психотерапевтичного лікування, який значно знижує рівень тривожності учасників сесій. Слід зауважити, що кількість засобів та способів арт-терапії стрімко зростає, зокрема розробляються оригінальні формати з використанням комп'ютерних технологій [38].

Дослідниця О. В. Карапетрова на основі аналізу різних наукових підходів, робить висновки щодо потужності інструменту арт-терапії у роботі з тривожними станами у різних вікових категоріях. Тому, у рамках нашої програми, за допомогою методів арт-терапії ми можемо діагностувати (у певному моменті) та корегувати не тільки прояви агресивної віктимності, а і тривожні стани пасивної віктимної особистості [9].

Серед методів арт-терапії особливу увагу привертає метод драматерапії.

Драматерапія – це напрямок арт-терапії, що використовує драматизацію для розігрування окремих сюжетів.

Основоположником цього методу, вважаємо, можна вказати Я. Морено, бо саме він створив терапевтичний театр. Цей напрямок терапії часто застосовують при вирішенні міжособистісних та внутрішньоособистісних проблем. Дослідниця А. Р. Беляєва, описуючи сутність даного метода, зазначає, що людина, яка формує та виконує роль конкретного персонажа в ігровій формі, набуває новий досвід, що дозволяє їй замінити старі

неадаптивні патерни поведінки на адаптивні, тобто може суттєво змінити стереотипи поведінки людини [28,с. 25].

Отже, ми обрали цей метод через те, що головною його перевагою є простота та доступність. Учасники не підозрюючи, що залучені до драматерапії, невимушено засвоюють нові шляхи вирішення складних життєвих проблем. Програвання різних соціальних ролей сприяє розвитку емпатійних якостей, розвитку комунікаційної сфери, а також навчає людину розуміти себе та вчинки інших людей.

Таким чином, для програми психокорекції віктимної поведінки студентів ми обрали клієнто-орієнтовану терапію К. Р. Роджерса, у рамках якої для роботи з неадекватними емоціями та з метою формування позитивних форм реакцій доречно, на нашу думку, застосувати методи арт-терапії, і саме, у першу чергу, драматерапію.

3.2. Програма психокорекції схильності до віктимної поведінки студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності і результати її апробації

Для корекції віктимної поведінки нами була створена програма на 10 занять, кожне з яких триває 90 хвилин.

Корекція за етіопатогенетичним принципом є каузальною, тобто направленою на причини віктимної поведінки. За впливом психотерапевта – спрямована на роз'яснення, тоді як за джерелом впливу є гетерогенною.

За змістом корекційна програма належить до коригуючих особистісні когнітивні та емоційні аспекти. Відповідно, за характером управління коригуючих впливів є недирективною. Форма роботи є груповою.

Програма направлена на регуляцію неадекватних емоційних реакцій (стабілізацію емоційного стану), розвиток рефлексії стосовно поведінки у різних ситуаційних проявах, закріплення позитивного та критичного мислення

та як результат – набуття якостей, що властиві досягнутій ідентичності, зменшення особистісної віктимності і віктимної поведінки.

Актуальність програми зумовлена поширеністю проблематики віктимної поведінки і, відповідно, віктимності у сучасному соціумі, що підсилюється глобальними карантинними умовами у зв'язку з поширенням коронавірусу COVID-19 та війною.

Мета програми: психокорекція віктимної поведінки у студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності.

Оптимальна кількість учасників: 6 – 8.

Відбір учасників: особи юнацького віку (студенти) з високим рівнем віктимності та вираженою віктимною поведінкою будь-якої спрямованості і з визначеними типами соціальної та особистісної ідентичності.

Віктимна поведінка діагностується за методикою О. О. Андроннікової «Діагностика схильності до віктимної поведінки», види особистісної ідентичності та соціальної ідентичності за методиками дослідження особистісної та соціальної ідентичності Л. Б. Шнейдера відповідно.

Цілі програми:

1. Створення довірливої та сприятливої для роботи атмосфери, терапевтичного альянсу.
2. Інформування щодо проблематики віктимності та віктимної поведінки.
3. Регуляція неадекватних емоційних реакцій, що властиві віктимним особистостям.
4. Розвиток рефлексії стосовно поведінки (зокрема, віктимної поведінки) у різних ситуаційних проявах.
5. Закріплення позитивного, критичного та адаптивного мислення як якостей, що властиві досягнутій ідентичності або цілісній особистості за К. Р. Роджерсом.

Завдання програми:

1. Створення довірливої та сприятливої для роботи атмосфери шляхом безумовного прийняття з боку терапевта, виявлення доброти та емпатії (відповідно до клієнто-центрованої терапії), використання гумору (не чорного) при його доцільності, свободи учасників щодо знаходження у приміщенні та поведінці (у рамках адекватного тестування реальності) та наявності кави-брейк, зазначеної у програмі.

2. Інформування щодо проблематики віктимності і віктимної поведінки шляхом короткого інформаційного повідомлення та тематики дискурсу.

3. Регуляція неадекватних емоційних реакцій, з одного боку – підвищеної агресивності (може проявлятися у конфліктності при агресивному віктимному типі поведінки), з іншого – тривожності, нерішучості, боягузливості. Тобто, цілю даного пункту є звільнення від сильних та заважаючих адаптивній поведінці емоцій та форм реагування. Задля виконання поданого пункту у програму включені методи арт-терапії у контексті клієнто-орієнтованої терапії.

4. Розвиток рефлексії стосовно поведінки відбувається за допомогою використання методу психодрами. В рамках програми це провокує набуття нового досвіду вирішення проблемних ситуацій адаптивними шляхами, спонукання рефлексії якого відбувається за допомогою навідних питань. У ході деяких занять можуть розвиватися ті, чи інші теми у довільній формі, це варто враховувати щодо тривалості часу їх проведення. Деякі теми можуть розглядатися протягом усього заняття.

5. Закріплення позитивного, критичного та адаптивного мислення як якостей, що властиві досягнутій ідентичності або цілісній особистості за К. Р. Роджерсом, як кінцевого результату.

Очікувані результати:

1. Покращення емоційної стабільності.
2. Рефлексія віктимних моделей поведінки та розвиток адаптивної поведінки.

3. Набуття цілісності особистості, досягнутої ідентичності.

Особливості програми:

1. Є динамічною та може змінюватись відповідно до потреб та ініціатив групи.

2. Ведення щоденника самооцінки.

3. Перші два заняття мають діагностичну функцію щодо особливостей групи.

Структура психокорекційної програми подана у таблиці 3.1, детальний опис програми психокорекції схильності до віктимної поведінки студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності наведені у додатку А.

Таблиця 3.1.

Структура програми психокорекції схильності до віктимної поведінки студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності

Заняття (тривалість)	Цілі заняття	Методи
Заняття 1 «Знайомство» (90 хв.)	1. Знайомство учасників. 2.Формування внутрішньо-групових правил. 3. Ознайомлення з очікуваннями. 4. Інформування щодо формату роботи. 5.Формування позитивного терапевтичного клімату. 6. Зняття напруги. 7. Активізація саморозкриття учасників.	1. Знайомство у формі продовження речення. 2.Інформування стосовно ходу роботи програми. 3. Техніка «Каракулі». 4. «Маски тварин і рослин».

Продовження таблиці 3.1.

Заняття (тривалість)	Цілі заняття	Методи
Заняття 2 «Обговорення віктимності та віктимної поведінки» (90 хв.)	1. Засвоєння знань щодо поняття, особливостей віктимної поведінки. 2. Обмін досвідом учасників та його аналіз.	1. Обговорення теми у групі. 2. Шерінг.
Заняття 2 «Обговорення віктимності та віктимної поведінки» (90 хв.)	1. Засвоєння знань щодо поняття, особливостей віктимної поведінки. 2. Обмін досвідом учасників та його аналіз.	1. Обговорення теми у групі. 2. Шерінг.
Заняття 3 «Обговорення проблематики віктимізуючих ситуацій» (90 хв.)	1. Створення позитивної та сприяючої саморозкриттю атмосфери. 2. Набуття продуктивного стану для подальшого обговорення. 3. Обговорення особистого досвіду учасників. 4. Встановлення довіри між учасниками, почуття єдності у рамках проблеми, розвиток рефлексії. 5. Усвідомлення учасниками	1. Рефлексія стосовно попереднього заняття. 2. Обговорення особистих віктимізуючих ситуацій у групі. 3. «Лист до себе майбутнього». 4. Коротке інформаційне повідомлення щодо психодрами. 5. Шерінг.

Продовження таблиці 3.1.

Заняття (тривалість)	Цілі заняття	Методи
	<p>необхідності практичного аналізу своєї поведінки у результаті активного обговорення проблемних віктимізуючих ситуацій.</p> <p>б. Формування учасником психотерапії особистої проблеми, пов'язаної з віктимізуючими обставинами теперішнього (минулого, якщо воно має значення для конкретного учасника) задля структування проблематики.</p>	
<p>Заняття 4 «Психодрама як метод корекції неадаптивних форм поведінки у віктимізуючих ситуаціях» (90 хв.)</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Налаштування на групову роботу. 2. Надання можливості почути думки один одного. 3. Профілактика можливих негативних емоцій, що можуть виникнути в очікуванні психодрами (невпевненість щодо своїх акторських здібностей та тривога, страх), що має 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Обговорення очікувань від роботи. 2. Розминка за технікою «Чарівний магазин». 3. Класична техніка психодрами.

Продовження таблиці 3.1.

Заняття (тривалість)	Цілі заняття	Методи
	<p>суттєве значення у терапії.</p> <p>4. Допомога учасникам досягнути нового розуміння себе без витіснення почуттів, отримання досвіду варіативності вирішення проблемних ситуацій у ході психодраматичної роботи.</p>	
<p>Заняття 5</p> <p>«Психодрама як метод корекції неадаптивних форм поведінки у віктимізуючих ситуаціях (рефлексія щодо винесеного досвіду»</p> <p>(90 хв.)</p>	<p>1. Продовження застосування психодрами задля програвання та корекції проблемних ситуацій, аналізу за допомогою групи та усвідомлення неадекватності емоційних та поведінкових патернів поведінки.</p> <p>2. Підбиття підсумків психодрами, рефлексія щодо винесеного досвіду та сприйняття себе у проблемній ситуації.</p>	<p>1. Класична техніка психодрами.</p> <p>2. Шерінг.</p>
<p>Заняття 6</p> <p>«Корекція негативних</p>	<p>1. Налаштування на роботу.</p> <p>2. Саморегуляція негативного простору</p>	<p>1. Обговорення очікувань від роботи.</p> <p>2. Техніка «Чорний</p>

Продовження таблиці 3.1.

Заняття (тривалість)	Цілі заняття	Методи
емоцій та почуттів шляхом арт-терапії» (90 хв.)	<p>особистості, активізація ресурсного стану.</p> <p>3. Корекція реагування на негативні переживання, почуття чи емоції.</p> <p>4. Активізація фантазії, переживання катарсису, позбавлення від напруження (емоційного) та негативних емоцій.</p>	<p>квадрат».</p> <p>3. Техніка «Прощання з...»</p> <p>4. Техніка «Каракулі і метаморфози».</p>
Заняття 7 «Формування конструктивних, позитивних емоцій та почуттів методами арт- терапії» (90 хв.)	<p>1. Актуалізація та вираження почуттів, що пов'язані з певними періодами життя, їх усвідомлення та інтеграція, сприяння саморозкриттю учасників, рефлексія власного досвіду та досвіду інших.</p> <p>2. Актуалізація позитивних емоцій, пошук ресурсу, зменшення психоемоційного напруження, подолання стресу.</p> <p>3. Підбиття підсумків арт-</p>	<p>1. Техніка «Грані мого «Я» / Рольова карта».</p> <p>2. Шерінг.</p>

Продовження таблиці 3.1.

Заняття (тривалість)	Цілі заняття	Методи
	терапії, рефлексія щодо винесеного досвіду та сприйняття себе у проблемній ситуації.	
Заняття 8 «Розгляд особистісної та соціальної ідентичності шляхом активної дискусії у рамках клієнто-орієнтованої групової психотерапії» (90 хв.)	1. Засвоєння знань щодо поняття особистісної та соціальної ідентичності шляхом активної дискусії, інформування і активної бесіди з окресленої теми. 2. Отримання зворотного зв'язку для терапевта, пізнання досвіду, думок інших учасників групи та саморефлексія для учасників.	1. Обговорення теми у групі 2. Шерінг.
Заняття 9 «Розвиток критичного сприйняття та позитивного погляду на різні життєві ситуації шляхом рефреймінгу»	1. Налаштування на роботу. 2. Ознайомлення з методом рефреймінгу як можливого інструменту для уникнення віктимізації особистості та формування підходу цілісної ідентичності. 3. Здобуття умінь практичного застосування	1. Інформаційне повідомлення «Що таке рефреймінг». 2. Робота з кейсами. 3. Шерінг.

Продовження таблиці 3.1.

Заняття (тривалість)	Цілі заняття	Методи
(90 хв.)	рефреймінгу за допомогою тренування на кейсах з потенційно-віктимізуючими обставинами.	
Заняття 10 «Підведення підсумків» (90 хв.)	<p>1. Рефлексія між «я минулим» на початку терапії та «я теперішнім» задля аналізу зменшення проявів віктимної поведінки та, відповідно, приближенням (або набуттям) до соціально-адаптивної цілісної ідентичності. Акцент на позитивних змінах.</p> <p>2. Отримання практичного підтвердження свого розвитку шляхом вирішення сформованої на перших заняттях особистої проблеми.</p> <p>3. Надання зворотного зв'язку щодо особистої ефективності або неефективності психотерапії.</p>	<p>1. Дискусія стосовно змін, які відчують у собі учасники терапії .</p> <p>2. Вирішення проблеми, що була сформульована у вправі «Лист до себе майбутнього».</p> <p>3. Рефлексія стосовно вражень від терапії.</p>

Апробація

Нами була проведена апробація програми на групі з 8 учасників – студентів-психологів жіночої статі. Апробація розробленої нами програми мала низку особливостей:

1. Проводилось лише 5 занять із 10.
2. У зв'язку з онлайн-форматом проведення з програми були вилучені заплановані заняття психодрами.
3. Після проведення першого заняття, тестування програми було призупинено у зв'язку з початком війни Росії проти України. Після повернення до занять, це також спричинило необхідність збирати початкові дані знову.

Всі вказані вищезазначені фактори додатково могли вплинути на ефективність проведеної програми.

Після проведення програми з психокорекції схильності до віктимної поведінки у особистостей із різними типами особистісної та соціальної ідентичності був отриманий практичний досвід реалізації теоретично створеного нами матеріалу та відповідний зворотній зв'язок від групи студенток, серед якої була проведена програма. Звичайно, усну оцінку у кінці занять можна піддати сумніву, так як це досить суб'єктивний момент, але у рамках програми, що базується на клієнт-орієнтованій терапії, на нашу думку, є дуже важливим фактором оцінки самою групою. Негативного зворотнього зв'язку не було отримано, але декілька студентів не висказали позицію.

Основні моменти, що були відмічені студентками: проведення занять не було обтяжливим, довіреність (тут нам би хотілось відмітити, що студентки охоче ділились своїм досвідом і бесіди були дуже продуктивними), інформаційно-наповнена складова, практичний аспект.

Відповідно до аналізу результатів дослідження групи до проходження програми психокорекції та після її реалізації статистично значущих відмінностей не було зафіксовано. Дані були занесені до таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Порівняння результатів студенток до апробації та після

	ОІ	СІ	АВП	СВП	ГВП	ЗВП	НВП	РВ
До початку проходження програми	1,51 ±0,4	62,7 ±5,42	12,43 ±1,25	9,14 ±1,08	6,86 ±0,59	8 ±0,93	11,29 ±1,25	7,29 ±0,92
Після проходження програми	1,17 ±0,15	60,64 ±5,83	12,43 ±0,53	10,14 ±0,8	7,86 ±0,51	8,57 ±0,87	11 ±0,82	8,71 ±0,94
$t_{емп}$ ($p \leq 0,05$, $t_k = 2,16$)	1	0,6	0,1	1,1	1,4	0,3	0	1,5

Примітки*

АВП – агресивна віктимна поведінка

СВП – самоушкоджуюча віктимна поведінка

ГВП – гіперсоціальна віктимна поведінка

ЗВП – залежна віктимна поведінка

НВП – некритична віктимна поведінка

РВ – реалізована віктимність

ОІ – особистісна ідентичність

СІ – соціальна ідентичність

Тобто, ми не можемо сказати, що апробація програми призвела до явних змін у схильності до віктимної поведінки студентів або особистісної, чи соціальної ідентичності.

Таким чином, є доцільним корегування програми, яке не буде шкодити основній концептуальній ідеї. Основними моментами, що можуть бути виправлені нами у програмі є:

1. Ведення щоденника самоспостереження не за бажанням, а як обов'язковий елемент програми, необхідний для поглибленої рефлексії своїх почуттів та думок.
2. Подання теоретичного матеріалу не тільки у ході бесіди, а і певних інтерактивних елементів (вправ, ігор).

3. Створення другої форми програми, розрахованої саме для онлайн занять, де психодрама буде замінена на більш просту форму активності, що не потребує аудиторії для її проведення. Як показав наш досвід апробації програми, виключення і відсутність альтернативного варіанту не приносить результату. Тому логічним є спроба такого варіанту.
4. Внесення до програми розгляду проблематики віктимблеймінгу.
5. Можлива конкретизація для певної ситуативної групи (наприклад, жертви злочину війни) та внесення деяких змін до програми відповідно до особливостей аудиторії.

Висновки до розділу 3

Розроблена нами програма спрямована на психокорекцію схильності до віктимної поведінки студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності. Психокорекційна програма складена на основі гуманістичної клієнто-орієнтованої психотерапії К. Р. Роджерса та методів арт-терапії, психодрами.

У ході реалізації програми ми планували, що студенти-учасники будуть інформовані щодо проблематики віктимності та віктимної поведінки; зможуть покращити емоційну стабільність, позбутися сильних та заважаючих адаптивній поведінці емоцій та форм реагування; набудуть нового досвіду у вирішенні проблемних ситуацій адаптивними шляхами; закріплять позитивне, критичне та адаптивне мислення, якості, що властиві досягнутій ідентичності або цілісній особистості.

Особливістю розробленої психокорекційної програми є те, що вона динамічна і може змінюватись відповідно до потреб та ініціатив групи.

Апробація програми, хоча і справила позитивне враження на студентів, що безумовно є позитивним фактором у контексті клієнто-орієнтованої терапії, але не дала задовільних, суттєвих результатів щодо корекції віктимної

поведінки у студентів із різними типами особистісної та соціальної ідентичності.

Таким чином, ми вважаємо, що програма потребує модернізації та покращення деяких елементів, а саме: більш інтерактивної подачі певного теоретичного матеріалу, адаптації програми саме під онлайн-формат занять, обов'язкового ведення щоденника самопостереження, включення питання віктимблеймінгу в програму та можливої конкретизації на певній групі з відповідним внесенням до неї коригуючих змін.

ВИСНОВКИ

1. На теоретичному рівні проаналізовано особливості віктимної поведінки та особистісної і соціальної ідентичності, а також визначено їх роль у схильності до віктимної поведінки. Віктимна поведінка підвищує ризик можливості посягань на власне життя та власне благополуччя, а також благополуччя інших людей. Віктимну поведінку умовно поділяють на агресивну, самоушкоджуючу та саморуйнівну, залежну, некритичну та гіперсоціальну. Особистісна ідентичність – це самореферентність (розуміння людиною самої себе, унікальності свого «Я», за умови присутності своєї приналежності до соціальної реальності). Виокремлюються в цілому п'ять статусів існування особистісної ідентичності: досягнута, мораторій, передчасна, дифузна та псевдоідентичність. Соціальна ідентичність – це усвідомлення себе як представника певної групи людей та навколишнього соціуму, ступінь ототожнення та диференціації себе зі «світом» та «іншими».

Розглядаючи поняття соціальної і особистісної ідентичності, ми визначили їхню роль у схильності до віктимної поведінки та встановили, що псевдоідентичність, дифузна і передчасна особистісна ідентичність та асоціальна направленість мають спільні ознаки з проявами віктимних моделей поведінки.

2. Емпіричним шляхом було досліджено схильність до віктимної поведінки у студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності. Резюмуючи весь оброблений практичний матеріал за особливостями прояву віктимної поведінки у особистостей із різними типами особистісної ідентичності, ми можемо констатувати, що гіпотеза щодо практичного дослідження частково підтвердилась. З одного боку, чим більші показники досліджувані набирали за методикою особистісної ідентичності, тим менше були показники схильності до всіх видів віктимної поведінки, окрім гіперсоціальної, і тим менші значення реалізованої віктимності. З іншого боку, висновок підтверджується кореляційним аналізом конкретних

типів особистісної ідентичності лише частково. Також існує одне явне виключення – студенти, які схильні до агресивної віктимної поведінки, взагалі достатньо часто демонструють досягнуту особистісну ідентичність, що йде всупереч гіпотезі. Щодо соціальної ідентичності гіпотеза була навпаки спростована, так як у особистостей з високими показниками соціальної ідентичності навпаки є вираженою схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки.

У цілому соціальна та особистісна ідентичність лише деякою мірою пояснюють схильність до віктимної поведінки, і пошук інших змінних є можливим розвитком поданої роботи як метод вдосконалення дослідження та розробленої на його базі психокорекційної програми.

3. Розроблена програма психокорекції віктимної поведінки у студентів із різними типами особистісної та соціальної ідентичності, що базується на гуманістичній клієнто-орієнтованій психотерапії К. Р. Роджерса. Психокорекційний вплив нашої програми спрямований на причини віктимної поведінки, корекцію особистісних когнітивних та емоційних аспектів (регуляцію неадекватних емоційних реакцій, стабілізацію емоційного стану), розвиток рефлексії щодо поведінки у різних ситуаційних проявах, закріплення позитивного та критичного мислення.

Також проведена часткова апробація психокорекції віктимної поведінки у особистостей із різними типами соціальної та особистісної ідентичності. Програма справила позитивне враження на студентів, що безумовно є позитивним фактором у контексті клієнто-орієнтованої терапії, але не дала задовільних, суттєвих результатів щодо корекції віктимної поведінки у студентів із різними типами особистісної та соціальної ідентичності, таким чином програма можливо ще потребує певної модернізації.

Таким чином, гіпотези дослідження підтвердились частково. Студенти з досягнутою особистісною ідентичністю та оптимальною соціальною ідентичністю лише деякою мірою мають меншу схильність до віктимної

поведінки. Теоретично схильність до віктимної поведінки студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності можна зменшити засобами клієнт-орієнтованого підходу з використанням арт-терапії та психодрами, проте поданий висновок потребує підтвердження повноцінною апробацією.

Перспективи поданого дослідження ми бачимо у подальшому вивченні схильності до віктимної поведінки у осіб з різними типами соціальної та особистісної ідентичності, проте аналізуючи проблематику у контексті саме віктимізації в результаті проживання в умовах війни. Звуження дослідження відповідно до актуальних подій дозволить ефективно застосовувати програму для психокорекційної роботи з жертвами війни. Також напрямком подальшого розвитку дослідження можна вважати вивчення інших змінних, що можуть впливати на схильність студентів до віктимної поведінки. Це надасть нам змогу побудувати більш повну картину факторів впливу та відповідно підсилити програму за допомогою комплексного підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богатирьов І. Г. Вчення про жертву злочину в кримінологічній науці. *Право і суспільство. Питання кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права*. 2016. №1. С. 194–197. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/1_2016/part_1/35.pdf (дата звернення: 14.11.2021).
2. Василевська О. І., Дворніченко Л. Л. Методи арт-терапії в консультуванні. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 1. Т. 1. С. 145–149. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2019/part_1/31.pdf (дата звернення: 14.11.2021).
3. Віктимологія: навчальний посібник / за заг. ред. проф. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків: Право, 2017. 308 с. URL: http://criminology.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/posib_viktimologiya-2017_finaln.pdf (дата звернення: 14.11.2021).
4. Вічалковська Н. К. Техніки психодрами в психокорекційній роботі: методичні рекомендації. Луцьк: СНУ імені Лесі Українки, 2018. 17 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19124/3/tekhn_psyhodr.pdf (дата звернення: 18.12.2021).
5. Гарькавець С. О. Проблема віктивної особистості та її психологічні класифікації. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*: збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені В. Даля. Сєверодонецьк: СНУ ім. В. Даля, 2019. № 2 (49). С. 79–90. URL: <https://doi.org/10.33216/2219-2654> (дата звернення: 18.12.2021).
6. Гарькавець С. О. Форми віктивності особистості у ранньому юнацькому віці. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*: збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені В. Даля. Сєверодонецьк: СНУ ім. В. Даля, 2019. № 2 (49). С. 62–74. URL: <http://tpppjournal.com.ua/n53y2k20a5.html> (дата звернення: 18.12.2021).

7. Долгий О. А., Мудряк Т. О., Омельчук Л. В. Жертва злочину як головний елемент віктимології. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 1(5). С. 28–34. URL: http://ir.nusta.edu.ua/bitstream/doc/979/1/954_IR.pdf (дата звернення: 14.11.2021).
8. Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії: навчально-методичний посібник. Ч. 1, Львів: ЛьвДУВС, 2020. 232 с. URL: <https://cutt.ly/wKtp6Db> (дата звернення: 14.11.2021).
9. Карапетрова О. В. Використання методів арт-терапії у роботі психолога з корекції тривожних станів особистості. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія. Педагогічні науки*. 2020. № 2 (20). С. 34–39. URL: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2020/2/5.pdf> (дата звернення: 18.12.2021).
10. Кузікова С. Б. Теорія і практика вікової психокорекції: навчальний посібник, Суми: Університетська книга, 2020. 304 с. URL: <http://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/9286> (дата звернення: 15.12.2021).
11. Москаль Ю. Ідентифікація й ідентичність у суспільному форматі теоретичного аналізу. *Психологія і суспільство. Теоретична психологія*. 2006. № 1. С. 96 - 112. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/15107/1/2006_1.pdf (дата звернення: 14.11.2021).
12. Ревенко С. П. Соціально-психологічні особливості впливу зрілої ідентичності та психологічне благополуччя студентської молоді. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: збірка наукових праць / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля*. С. 277–284. URL: http://tppjournal.com.ua/n50y2k19_tom_3_a25.html (дата звернення: 14.11.2021).
13. Теслик Н., Громико Д., Гончаренко А. Ризики віктимізації студентської молоді у віртуальному просторі (на прикладі кібершахрайства).

Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки. 2021. Випуск 10. С. 179 – 185. URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/10_2021/27.pdf (дата звернення: 27.12.2021).

14. Теслик Н., Громико Д., Гончаренко А. Психологічні особливості сприйняття кібершахрайства студентською молоддю. *Вісник національного університету України.* 2021. № 2 (60). С. 143 – 149. URL: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/229629/228905> (дата звернення: 27.12.2021).

15. Техніки психодрами в психологічній роботі: методичні рекомендації. Луцьк: Східноєвропейський університет імені Лесі Українки, 2018. 17 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19124/3/tekhn_psyhodr.pdf (дата звернення: 18.12.2021).

16. Чаплак Я. В. Віктимність як соціально-психологічна проблема сучасності. *Актуальні проблеми психології.* 12.12.2015. С. 454–466. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v10/i28/43.pdf> (дата звернення: 14.11.2021).

17. Шнейдер Л. Б. Сімейна психологія: учбова допомога для вузів. Москва: Академічний проект, Єкатеринбург: Ділова книга, 2006. 768 с.

18. Шевченко Л. О. Структурні складові віктимної особистості. *Форум права.* 2012. № 4 С. 1058–1063. URL: <https://cutt.ly/IKtaS1C> (дата звернення: 14.11.2021).

19. Юрченко О. Ю. Аналіз віктимності в корисливих, насильницьких злочинах та злочинах із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Право і суспільство. Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право.* 2017. № 6. Ч. 2. С. 165–169. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/6_2017/part_2/29.pdf (дата звернення: 14.11.2021).

20. Dillenburg K. A. Behavior Analytic Perspective on Viktimology *International Journal of Behavioral Consultation and Therapy*, 2007. № 3. V. 3. P.

433–448. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ801233.pdf> (дата звернення: 14.11.2021).

21. Drozdikova-Zarinova A. R., Kostyunina N. Y., Kalatskaya N. N. Prevention of Student Youth`s Victim Behavior. *Canadian Center of Science and Education*. 2015. V. 7. № 4. P. 88–91 URL: <http://dx.doi.org/10.5539/res.v7n4p88> (дата звернення: 25.05.2022).

22. Erişti B. Reactions victims display against cyberbullying: a cross-cultural comparison. *International Journal of Contemporary Educational Research*. № 6(2). P. 426–437 URL: <https://doi.org/10.33200/ijcer.624623> (дата звернення: 25.05.2022).

23. Fearon I. D. What is identity (as now use the word)? *DRAFT – Commets appreciated* / Department of Politikal Science / Stanford University. 1999. November 3. P. 1–45. URL: <https://cutt.ly/QKtaV1v> (дата звернення: 14.11.2021).

24. Jingxuan Hu, Jinhuan Zhang, Liyu Hu, Haibo Ho i Jinping Xu. Art Therapy: A Complementary Treatment for Mental Disorders. *Front. Psychol*. 2021. 12 August. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.686005/full> (дата звернення: 18.12.2021).

25. Kostyunina N. Y., Latypova L.A., Luchinina A.O., Grudeva M.I. Student`s Victim Behavior on The Internet: Motives and Features. *PARHA Proceedings*. 2019. P. 1069– 1080 URL: [https://www.researchgate.net/publication/337047505_Student s'_Victim_Behavior_on_The_Internet_Motives_and_Features](https://www.researchgate.net/publication/337047505_Student_s'_Victim_Behavior_on_The_Internet_Motives_and_Features) (дата звернення: 25.05.2022).

26. Андронникова О. О. Виктимное поведение подростков: факторы возникновения: монография. Новосибирск: НГИ, 2005. 300 с.

27. Андронникова О. О. Онтогенетическая концепция виктимности личности. Новосибирск. 2018. 566 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/ontogeneticheskaya-kontseptsiya-viktimnosti-lichnosti>____(дата звернення: 14.11.2021).

28. Беляева А. Р. Проведение драматерапии с целью снижения риска рецидива. *Ведомости уголовно-исполнительной системы*. 2020. № 1. С. 25
URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/provedenie-dramaterapii-s-tselyu-snizheniya-urovnya-riska-retsitiva/viewer> (дата звернения: 18.12.2021).

29. Биктина Н. Н., Баймешова А. Б. К проблеме виктимности личности подростка в современных исследованиях: сущность, виды, факторы возникновения и причины проявления. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 2 - 2. URL: <https://scienceeducation.ru/ru/article/view?id=22522> (дата звернения: 14.11.2021).

30. Володина К. А. Применение арт-терапии в деятельности практического психолога в организации. *Организационная психология*. 2017. Т. 7. № 2. С. 86–101. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/primenenie-art-terapii-v-deyatelnosti-prakticheskogo-psihologa-v-organizatsii/viewer__ (дата звернения: 20.12.2021).

31. Лейтс Г. Психодрама: теория и практика. С. 1–13. URL: <https://psychoanalysis.by/wp-content/uploads/2018/05/psi07.pdf> (дата звернения: 18.12.2021).

32. Патырбаева К. В., Козлов В. В., Мазур Е. Ю. и др. Идентичность: социально-психологические и философские аспекты: коллективная монография / Перм. гос. нац. исслед. ун-т. Пермь, 2012. 250 с. URL: http://www.psu.ru/files/docs/science/books/mono/Patyrbaeva_identichnost_2012.pdf (дата звернения: 14.11.2021).

33. Психотерапевтическая энциклопедия \ под ред. Б. Д. Карвасарского. Санкт - Петербург: Питер, 2002. 1024 с. URL: <https://bookap.info/genpsy/psythenc/gl6.shtm> (дата звернения: 18.12.2021).

34. Ривман Д. В. Виктимология: монография. Нижний Новгород, 1998. 210 с.

35. Роджерс К. Р. Клиенто-центрированная терапия: теория, современная практика и применение: пер. с англ. Москва: Апрель-пресс:

ЭКМО, 1997. 506 с. URL: <https://avidreaders.ru/book/kliento-centrirovannaya-terapiya.html> (дата звернення: 18.12.2021).

36. Романин А. Н. Гуманистическая психология и психотерапия: учебное пособие. Москва: Изд-во Кнорус, 2018. С. 208. URL: <https://iknigi.net/avtor-andrey-romanin/156174-gumanisticheskaya-psihologiya-i-psihoterapiya-andrey-romanin/read/page-1.html> (дата звернення: 18.12.2021).

37. Тарарина Е. Практикум по арт-терапии: шкатулка мастера. URL: <http://maxima-library.org/mob/b/394850?format=read> (дата звернення: 18.12.2021).

38. Шмигановская А. Ю., Рычкова О. В. Онлайн-терапия: адаптация метода, показания к использованию. *Psychology. Historical-critical Reviews and current Researches*. 2021. Vol 10, Js 4 А. Р. 44–49. URL: <http://publishing-vak.ru/file/archive-psychology-2021-4/c3-shmiganovskaya-rychkova.pdf> (дата звернення: 18.12.2021).

39. Шнейдер Л. Б. Психология идентичности. Москва: Юрайт, 2019 URL: http://criminology.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/09/posib_viktimologiya-2017_finaln.pdf (дата звернення: 18.12.2021).

40. Щербатюк Б. А. Гуманистическая психотерапия в XXI веке: преодоление кризиса и новые перспективы. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*, 2013. Т. VI. Вип. 9. С. 524–530 URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v6/i9/57.pdf> (дата звернення: 18.12.2021).

ДОДАТКИ

Додаток А

Корекційна програма «Психотерапія схильності до віктимної поведінки у студентів із різними типами соціальної та особистісної ідентичності»

Заняття 1

Мета: знайомство учасників, формування внутрішньогрупових правил, ознайомлення з очікуваннями, інформування щодо формату роботи, формування позитивного терапевтичного клімату, зняття напруги, активізація саморозкриття учасників.

Тривалість заняття: 90 хвилин.

Необхідні матеріали та обладнання: фліпчарт, маркери, листки А 4, олівці, маркери тощо.

Програма заняття 1:

Знайомство у формі продовження речення

Мета: знайомство учасників, діагностика рівня відкритості, готовності до роботи.

Тривалість: 15 хвилин.

Хід виконання:

Терапевт просить учасників назвати своє ім'я, як він себе почуває, чого очікує та продовжити одне з незакінчених речень, записаних на фліпчарті, що стосуються актуальної теми (за бажанням).

Приклади речень, що можуть бути записані:

Мій найкращий спогад з дитинства...

Я сьогодні...

Мені не / подобається...

Приклади питань для обговорення:

– Що вмотивувало вас обрати саме це речення з-поміж інших?

Якщо у групі є люди, що відмовились говорити, можна уточнити причини та запропонувати сказати будь-що про себе за власним підходом.

Інформування стосовно ходу роботи програми

Мета: знайомство учасників із форматом занять.

Тривалість: 15 хвилин.

Хід роботи:

1. Проводиться організаційна бесіда, основні тези:
 - 1) Кількість занять.
 - 2) Мета нашої групи
 - 3) Що ми будемо робити на заняттях?
 - 4) Ведення щоденника для самооцінки.
 - 5) Спільне формування внутрішньогрупових правил.
2. Після закінчення інформаційного блоку, психотерапевт надає можливість для питань з боку учасників групи та пропозицій.

Техніка «Каракулі» [8]

Мета: дослідження емоційних станів і переживань, зняття психоемоційної та м'язової напруги, саморозкриття.

Обладнання: папір А 4, олівці, пензлики, фарби.

Тривалість: 10 хвилин.

Вид арт-терапії: музикотерапія та ізотерапія.

Особливості: важливість можливості зафіксувати розслаблення групи та включення в роботу. Відсутність страху до спонтанності малюнку. Також варто звернути увагу на емоції, що виникають під час роботи та після неї.

Хід роботи:

1. Психотерапевт вмикає музику та пропонує групі вслухатися в ритм та настрій композиції і уявити відповідний образ.
2. Потім зобразити його на аркуші за допомогою ліній, крапок та каракуль.
3. Після завершення роботи, клієнта просять поглянути на малюнок і поміркувати, що він нагадує.

Приклади питань для обговорення:

– Які асоціації виникають, коли ви дивитеся на малюнок?

- Які емоції виникають, коли ви розглядаєте малюнок?
- Як цей малюнок пов'язаний з актуальними емоціями та переживаннями?
- Чи виникали труднощі у процесі малювання?
- Як би ви назвали цей малюнок?

Перерва на каву

Мета: відпочинок від терапевтичної роботи для групи, для терапевта це можливість прослідкувати за утворенням міжособистісних відносин «за кулісами».

Тривалість: 15 хвилин.

«Маски тварин і рослин» [8]

Мета: розвиток спонтанності, розкутості, здатності до самопрезентації, самопізнання та самоприйняття.

Обладнання: папір А 4, олівці.

Тривалість виконання: 20–30 хвилин.

Вид арт-терапії: маскотерапія, драматерапія.

Особливості: Образ – це проекція і схема типових емоційних реакцій та поведінкових патернів кожного учасника. Дає можливість оцінити сильні та слабкі сторони індивіда та уявлення учасників щодо самих себе. Важливим показником є і комфорт / дискомфорт учасника у ролі.

Хід виконання:

1. Кожен учасник групи обирає образ тварини / рослини, базуючись на якостях, що перегукуються з його особистісними властивостями.
2. Власноруч робить маску, у якій намагається максимально відобразити зазначені характеристики.
3. Одягаючи маску, клієнт мусить максимально ідентифікувати себе з нею у власному вигляді, у рухах, у методах взаємодії з оточуючим світом.
4. Ціллю є і відчуття емоційного стану під час перебування у масці і реакції групи на представлення себе у подібній ролі.

Приклади питань для обговорення:

- Чим ви керувалися, коли обирали саме цю істоту?
- Наскільки комфортно було у її ролі?
- Яка можлива схожість між вами?
- Які емоції / почуття виникали при виконання поданої ролі?
- У яких життєвих ситуаціях ви наслідуєте поведінку обраної істоти?
- Чи дізнались ви щось нове про свою особистість?
- Які відчуття та враження від обраного героя?

Підсумок та зворотній зв'язок

Мета: рефлексія, підведення підсумків.

Тривалість виконання: 5–10 хвилин.

Хід роботи:

Терапевт пропонує за бажанням або по колу розповісти чи справдилися враження учасників стосовно першої зустрічі та що вони зараз відчувають.

Заняття 2

Мета: інформування щодо понять віктимності та віктимної поведінки шляхом активної дискусії у рамках клієнто-орієнтованої групової психотерапії.

Тривалість заняття: 90 хвилин.

Особливості: за необхідності та при згоді учасників перерву на каву можна принести у жертву задля отримання додаткових 10 хвилин для бесіди, якщо вона несподівано виявилась дуже бурхливою або терапевтично важливою.

Програма заняття 2

Обговорення теми у групі

Мета: засвоєння знань щодо поняття, особливостей віктимної поведінки та віктимності шляхами інформування і активної бесіди з окресленої теми.

Тривалість: 45 хвилин.

Хід роботи:

Терапевт починає з фрази, що може звучати наступним чином: «Як ви розумієте, яка поведінка є віктимною?». З поданого питання та відповідей у ході бесіди проговорюються питання, пов'язані з темою роботи. Терапевт регулює бесіду задля окреслення основних моментів. При утворенні пауз або доречності, психотерапевт надає теоретичну інформацію щодо соціальної та особистісної ідентичності.

Прийоми підтримки учасників та теми:

- 1) Активне слухання.
- 2) Навідні питання.
- 3) Демонстрація позитивних емоцій та безумовного прийняття для створення атмосфери довіри.
- 4) Залучення уваги до захоплень, хобі, особливостей конкретних учасників. Найбільш доцільно щодо учасників, які мало говорять (для активізації).

Тези основного теоретичного матеріалу, що можуть бути озвучені з боку терапевта у ході бесіди за виникнення пауз:

1. Віктимна поведінка та віктимність.
2. Віктимізуючі обставини.
3. Процес віктимізації.
4. Поняття жертви.
5. Процес становлення жертвою.
6. Як зменшити ризик віктимізації.

Перерва на каву

Тривалість: 10 хвилин.

Обговорення теми у групі

Мета: засвоєння знань щодо поняття, особливостей віктимної поведінки та віктимності шляхами інформування і активної бесіди з окресленої теми.

Тривалість: 35 хвилин.

Хід роботи:

Продовження обговорення питань / думок або викладення залишеного з першої частини матеріалу.

Шерінг

Мета: отримання зворотного зв'язку для терапевта, пізнання досвіду, думок інших учасників групи та саморефлексія для учасників.

Тривалість: 10–15 хвилин.

Хід роботи:

Терапевт пропонує за бажанням або по колу розповісти враження від другого заняття, що нового вони дізналися або чим хочуть поділитися.

Програма заняття 3

Рефлексія стосовно попереднього заняття

Мета: згадати деталі попереднього заняття, набути продуктивного стану для подальшого обговорення, створити позитивну та сприяючу саморозкриттю атмосферу.

Тривалість: 15 хвилин.

Необхідні матеріали та обладнання: іграшка

Хід роботи:

1. Терапевт пропонує учасникам поділитися будь-якими думками щодо попередньої теми зустрічі за бажанням.
2. Учаснику, що починає, надається м'яка іграшка, яку він після промови може кинути будь-кому іншому, включаючи терапевта. Той, хто отримує іграшку, продовжує. Якщо людина, що отримує іграшку не має бажання висловитись, то вона просто кидає її далі.
3. Важливо щоб усі учасники мали можливість озвучити свою позицію.

Обговорення особистих віктимізуючих ситуацій у групі

Мета: встановлення довіри між учасниками, почуття єдності у рамках проблеми, розвиток рефлексії.

Тривалість: 25 хвилин.

Хід роботи:

1. Терапевт пропонує бажаним учасникам поділитися ситуаціями, які вони готові розповісти та де вони особисто відчували себе «жертвою».
2. Якщо ніхто не виявив бажання, то терапевт може почати з себе.

Прийоми підтримки теми:

- 1) Активне слухання.
 - 2) Навідні питання.
 - 3) Демонстрація позитивних емоцій та безумовного прийняття для створення атмосфери довіри.
 - 4) Залучення уваги до захоплень, хобі, особливостей конкретних учасників.
- Найбільш доцільно щодо учасників, які мало говорять (для активізації).

Перерва на каву

Тривалість: 10 хвилин.

«Лист до себе майбутнього»

Мета: формування своєї особистої проблеми, пов'язаної з віктимізуючими обставинами теперішнього (минулого, якщо воно має значення для конкретного учасника) для структурування проблематики.

Тривалість: 20 хвилин.

Обладнання: листок (А 3, А 4), ручка, листи, марки.

Хід роботи:

1. Терапевт пропонує учасникам групи згадати будь-яку ситуацію / відносини, де він відчував/відчуває себе жертвою (яку він не може вирішити) та записати її на листочку. Людям надається рекомендація щодо звернення уваги як на емоції, які він тоді відчував / відчуває, так і на його особисту інтерпретацію, роздуми.
2. Терапевт інформує, що інформація є конференційною та про ситуацію не буде знати ніхто, окрім самого учасника.
3. Учасники складають лист у конверт, закріплюють марками та передають терапевту.

Коротке інформаційне повідомлення щодо психодрами

Мета: заздалегідь проінформувати та розкрити сутність і практичну користь обраного для терапії методу.

Тривалість: 10 хвилин.

Хід роботи:

1. Терапевт надає інформацію щодо використання методу психодрами у наступному занятті.
2. Після окреслення поданого факту, питає учасників щодо їх інформованості що таке психодрама.
3. При потребі та бажанні учасників надається коротка інформація у відповідності до зазначених тезисів:
 - 1) Психодрама як метод корекції.
 - 2) Користь психодрами.

Інформаційне повідомлення повинно бути коротким та простим, щоб не обтяжувати групу, але надати розуміння користі методу та його суті. Знання щодо планів наступного заняття може позитивно вплинути на зниження тривожності.

Шерінг

Мета: отримання зворотного зв'язку для терапевта, пізнання досвіду, думок інших учасників групи та саморефлексія для учасників.

Тривалість: 15 хвилин.

Хід роботи:

Терапевт пропонує за бажанням або по колу розповісти враження від другого заняття, що нового вони дізналися або чим хочуть поділитися.

Заняття 4

Мета: застосування психодрами задля програвання та корекції проблемних ситуацій, аналізу за допомогою групи та усвідомлення неадекватності емоційних та поведінкових патернів поведінки.

Тривалість заняття: 90 хвилин.

Програма заняття 4

Обговорення очікувань від роботи

Мета: налаштування групи на роботу, надання можливості почути думки один одного.

Тривалість: 10 хвилин.

Хід роботи:

Терапевт просить учасників поділитися своїм сьогоднішнім настроєм та очікуваннями від сьогоднішньої роботи.

Розминка за технікою «Чарівний магазин» [26]

Мета: надає змогу учасникам подолати можливі негативні емоції, що можуть виникнути в очікуванні психодрами (невпевненість щодо своїх акторських здібностей та тривога, страх), що має суттєве значення у терапії.

Тривалість: 20 хвилин.

Хід роботи:

1. Режисер пропонує учасникам уявити, що на сцені є магазин, в асортименті якого є магичні бажані «речі-характеристики» (наприклад «любов», «мужність» і «мудрість»).
2. Після чого один із учасників намагається обміняти одну (декілька) з речей. Наприклад, учасник просить у продавця «повагу». Режисер, який грає роль власника магазину, конкретизує у «покупця»: що він хоче за «повагу» та конкретно, хто має його поважати.
3. У наступному кроці власник магазину просить щось натомість у покупця. Ймовірно, що покупець як плату за свою повагу вимагатиме постійну домовленість з людьми. Таким чином, учасники поступово починають розуміти цілі та усвідомлювати наслідки своїх дій.

Психодрама (класичний варіант) [4]

Мета: допомогти учасникам досягнути нового розуміння себе без витіснення почуттів, отримати досвід варіативності вирішення проблемних ситуацій.

Тривалість: 25 хвилин.

Хід роботи:

Першою фазою, яку повинен організувати психотерапевт у психодрамі, є психодраматургійна дія, що робиться у відповідності до наступних кроків:

1. Психотерапевт запитує у групи, хто бажає стати протагоністом та розіграти свою проблемну ситуацію (у контексті заняття 3). Якщо бажаючих не буде, то пропонує конкретному учаснику орієнтуватись на історії з попереднього заняття.
2. Психотерапевт слухає розповідь протагоніста про його проблеми задля інформації для організації дії.
3. Після опису учасників спонукають до гри.
4. Протагоніст імпровізує (організовує конкретну сцену та визначає її зміст), відтворюючи ситуацію. Терапевт може допомагати учаснику, підкидуючи підходящих учасників відповідно до ситуації у ролі «допоміжного Я» (для них це бути мати також гарний терапевтичний та емоційний досвід). Для допоміжних «Я» обираються відповідні ролі у ситуації. Ті учасники, що залишилися – вважаються «аудиторією». Якщо аудиторія вважає, що протагоніст спотворює почуття героїв, вони можуть надати зворотній зв'язок після повністю запропонованої версії з боку протагоніста. Також аудиторія тут може надати і інші підходи до вирішення конфлікту.

Другою і завершальною фазою є **обговорення** (інтеграція).

Складається з двох частин: рольового зворотного зв'язку та ідентифікаційного.

1. Рольовий зворотній зв'язок.

Партнери по черзі діляться з протагоністом своїми емоціями та почуттями, що з'явилися у них при відігриванні ролей.

Потім протагоніст ділиться з групою власними почуттями, що з'явилися при виконанні різних ролей.

Найважливіше для терапевту: надання чіткого формулювання переживань протагоніста і партнерів (що можуть бути практично однаковими). Це сприяє справжньому розумінню між протагоністом і партнерами.

2. Ідентифікаційний зворотній зв'язок.

Участь беруть глядачі, яких терапевт запитує щодо наявності схожого досвіду або емоцій. Ідентифікація надає велику кількість важливої інформації щодо групи.

3. Заключним етапом є шерінг.

Тобто постпсиходраматургійне співпереживання з протагоністом. Може виражатися через ідентифікації, які виникають у спостерігаючих. Він означає також і співстраждання з протагоністом у його проблемах. Призводить до більшої єдності.

Перерва на каву

Тривалість: 10 хвилин.

Психодрама (класичний варіант) – продовження

Тривалість: 35 хвилин.

Хід роботи:

Повторення відповідно до вищеописаного ходу роботи, але з іншим учасником / учасниками в залежності від того, скільки знадобиться для розвитку ситуації.

Заняття 5

Мета: продовження застосування психодрами задля програвання та корекції проблемних ситуацій, аналізу за допомогою групи та усвідомлення неадекватності емоційних та поведінкових патернів поведінки.

Тривалість заняття: 90 хвилин.

Особливості:

Продовження психодрами на другому занятті у рамках класичного методу обґрунтовано необхідністю опрацювання проблемних віктимізуючих

ситуацій як можливо більшої кількості учасників задля надання особливої уваги кожному у рамках клієнто-орієнтованої терапії.

Програма заняття 5

Психодрама (класичний варіант)

Мета: допомогти учасникам досягнути нового розуміння себе без витіснення почуттів, отримати досвід варіативності вирішення проблемних ситуацій.

Тривалість: 35 хвилин.

Перерва на каву

Тривалість: 10 хвилин.

Психодрама (класичний варіант) - продовження

Тривалість: 35 хвилин.

Шерінг

Мета: підбиття підсумків психодрами, рефлексія щодо винесеного досвіду та сприйняття себе у проблемній ситуації.

Тривалість: 10 – 15 хвилин.

Хід роботи:

Терапевт запитує учасників групи, що нового вони дізнались або чим хотіли б поділитися після двох занять з психодрами.

Заняття 6

Мета: використання арт-терапії як методу корекції негативних емоцій та почуттів.

Тривалість заняття: 90 хвилин.

Програма заняття 6

Обговорення очікувань від роботи

Мета: налаштування групи на роботу, надання можливості почути думки один одного.

Тривалість: 10 хвилин.

Необхідні матеріали та обладнання: аркуш паперу А 4, олівець, пензлики, фарби, баночка для води.

Хід роботи:

1. Терапевт просить учасників поділитися своїм сьогodнішнім настроєм та очікуваннями від роботи.
2. Потім терапевтом надається інформаційне повідомлення щодо можливості (необхідності) принести на наступне заняття особисті фотографії, що відображають позитивні (з їхньої точки зору) прояви їх особистості або улюблені ролі.

Техніка «Чорний квадрат» (Автор В. Назаревич) [8]

Мета: саморегуляція негативного простору особистості, активізація ресурсного стану.

Обладнання: папір А 4, олівці, фарби, пензлики.

Тривалість: 15 хвилин.

Вид арт-терапії: ізотерапія.

Особливості: авторська методика призначена для індивідуальної роботи, але з урахуванням можливості адаптації без втрати вирішення проблематики відповідно до мети, нами було вирішено використати її для групового формату.

Хід роботи:

1. Терапевт пропонує учасникам зобразити на аркуші А 4 чорний квадрат, який відображає всі негативні переживання клієнта, а також те, що його не влаштовує у власному житті.
2. Терапевт пропонує (за бажанням) домалювати все, що завгодно на малюнку відповідно до бажань, маючи на меті завдання зробити так, щоб йому картина сподобалася.
3. Обговорення результатів у групі.

Приклади запитань для аналізу:

– Які емоції викликає у Вас цей малюнок?

- Які елементи Ви додали та що вони значать для Вас?
- Як це пов'язано з реальним життям?
- Що змінилося у сприйнятті малюнка?
- Які емоції або думки виникають, коли Ви дивитеся на перетворення малюнка?

Техніка «Прощання з...»

Мета: корекція реагування на негативні переживання, почуття, чи емоції.

Тривалість: 40 – 45 хвилин.

Обладнання: аркуш паперу А 4, олівець, фарби, пензлики, баночка для води.

Хід роботи:

Вступ

Учасникам пропонується визначити почуття, емоцію або певний стан, з яким йому хотілось би попрощатися. Терапевт просить членів групи згадати це почуття чи стан.

Основна частина

1. Терапевт просить покласти учасників перед собою лист А 4, після чого заплющити очі і намалювати контур («правша» – лівою, «лівша» – правою).
2. Після цього терапевт просить членів групи щосили зім'яти цей лист, занурити його у воду та намочити повністю (викупати).
3. Відповідно надалі терапевт просить розгорнути аркуш паперу та створити нові образи фарбами.
4. Кожному учаснику пропонується взяти невеличкий аркуш паперу, олівці та розглянути усі створені картини. Те, як вони «відгукуються», пропонується записати на окремому аркуші та залишити поряд із малюнком, що визвав відповідний «відгук».
5. У кінці кожен може подивитись, що йому написали. На даному етапі варто розкласти листи з написами від більш приємних до менш приємних та

проаналізувати три останні. Як правило це витіснені почуття, які дозволяють клієнту «допрожити» і відпустити проблемну ситуацію.

6. Учасникам пропонується відповісти на наступні запитання:

- 1) Як спочатку називалося те почуття, з яким Ви працювали?
- 2) Як воно тепер називається?
- 3) Який «відгук» у Вас знайшов саме цей малюнок?
- 4) Як він співвідноситься з вашим життям?

Техніка «Каракулі і метаморфози» (Автор О. Копитін) [8]

Мета: активізація фантазії, переживання катарсису, позбавлення від напруження (емоційного) та негативних емоцій.

Обладнання: папір А 4, олівці, фарби, пензлики.

Тривалість: 20 хвилин.

Вид арт-терапії: ізотерапія, музикотерапія, дудлінг.

Хід роботи:

1. Терапевт пропонує учасникам дістати аркуш та вільно рухати олівцем по паперу без певного задуму або мети, виводячи будь-які каракулі та лінії. Для збільшення рівня спонтанності можна запропонувати закрити очі. У результаті клієнт отримає складний клубок ліній.
2. Терапевт пропонує побачити у клубку ліній якийсь образ і розвинути його до чіткого розуміння.
3. Учасникам пропонується скласти розповідь з цим образом.
4. Обговорення результатів.

Приклади питань для обговорення:

- 1) Що поданий образ означає для Вас?
- 2) Яке головне послання розповіді?
- 3) Які почуття викликає у Вас малюнок?
- 4) Які емоції, переживання викликає розповідь?

Заняття 7

Мета: релаксація та формування конструктивних, позитивних емоцій та почуттів методами арт-терапії.

Тривалість заняття: 90 хвилин.

Необхідні матеріали та обладнання: папір А 4, А 3, фотокартки глянцевого журналу, фотографії учасників, ручки, олівці.

Програма заняття 7

Техніка «Грані мого «Я» / Рольова карта» [32]

Мета: актуалізація та вираження почуттів, що пов'язані з певними періодами життя, їх усвідомлення та інтеграція, сприяння саморозкриттю учасників, рефлексія власного досвіду та досвіду інших.

Тривалість: 40 хвилин.

Обладнання: особисті фотографії учасників, 1 аркуш формату А 4; ручка / олівець.

Хід роботи:

Під час заняття відбувається презентація, обговорення знімків. Це позитивно впливає на саморозкриття клієнтів, їх зближення, виявлення відмінностей та спільності досвіду.

Приклади питань для обговорення:

- 1) Коли була зроблена ця фотографія?
- 2) Що ви відчували тоді?
- 3) Що ви відчуваєте, коли дивитесь на неї у даний момент?

Колаж «Серце» [8]

Мета: актуалізація позитивних емоцій, пошук ресурсу, зменшення психоемоційного напруження, подолання стресу.

Обладнання: папір А 4, А 3, гляцеві журнали.

Тривалість: 30 хвилин.

Вид арт-терапії: колажування.

Особливості: авторська методика призначена для індивідуальної роботи, але з урахуванням можливості адаптації без втрати вирішення проблематики відповідно до мети, нами було вирішено використати її для групового формату.

Хід роботи:

Терапевт пропонує наповнити учасникам аркуш паперу вирізками із журналів, що символізують найбільш яскраві спогади в їхньому житті. Важливо, щоб ці спогади включали усі вікові періоди життя клієнта.

Обговорення результатів.

Приклади питань для обговорення:

- Які почуття викликає у Вас цей колаж?
- Які з цих зображень викликають найбільш сильні емоції / почуття?
- Яку характеристику Ви їм надали?
- З ким або з чим вони пов'язані (людьми, подіями тощо)?
- Який з усіх малюнків Ви зобразили першим? З яким спогадом він пов'язаний?
- Що він означає особисто для Вас?
- Який з зображених моментів Ви б хотіли пережити ще раз? Чому?

Шерінг

Мета: підбиття підсумків арт-терапії, рефлексія щодо винесеного досвіду та сприйняття себе у проблемній ситуації.

Тривалість: 10 – 15 хвилин.

Хід роботи:

Терапевт запитує учасників групи, що нового вони дізнались або чим хотіли б поділитися після двох занять з психодрами.

Заняття 8

Мета: інформування про особистісну та соціальну ідентичність шляхом активної дискусії у рамках клієнто-орієнтованої групової психотерапії.

Тривалість заняття: 90 хвилин.

Програма заняття 8

Обговорення теми у групі

Мета: засвоєння знань щодо поняття особистісної та соціальної ідентичності шляхом активної дискусії через інформування і активну бесіду з окресленої теми.

Тривалість: 35 хвилин.

Хід роботи:

Терапевт починає з фрази, що може звучати наступним чином: «Чи пригадуєте ви тест, який ви проходили перед початком нашої роботи?». З поданого питання та відповідей у ході бесіди проговорюються питання, пов'язані з темою роботи. Терапевт регулює бесіду задля окреслення основних моментів. При утворенні пауз або доречності, психотерапевт надає теоретичну інформацію щодо соціальної та особистісної ідентичності.

Тези основного теоретичного матеріалу, що можуть бути озвучені з боку терапевта у ході бесіди за виникнення пауз:

- 1) Розуміння ідентичності у цілому.
- 2) Особистісна ідентичність та її види.
- 3) Соціальна ідентичність її види.
- 4) Співвіднесення соціальної і особистісної ідентичності.
- 5) Акцент на цілісній ідентичності.

Прийоми підтримки учасників та теми:

- 1) Активне слухання.
 - 2) Навідні питання.
 - 3) Демонстрація позитивних емоцій та безумовного прийняття для створення атмосфери довіри.
 - 4) Залучення уваги до захоплень, хобі, особливостей конкретних учасників.
- Найбільш доцільно щодо учасників, які мало говорять (для активізації).

Перерва на каву

Тривалість: 10 хвилин.

Обговорення теми у групі

Мета: засвоєння знань щодо поняття особистісної та соціальної ідентичності шляхом активної дискусії шляхом інформування і активної бесіди з окресленої теми.

Тривалість: 35 хвилин.

Хід роботи:

Продовження обговорення питань / думок або викладення залишеного з першої частини матеріалу.

Шерінг

Мета: отримання зворотного зв'язку для терапевта, пізнання досвіду, думок інших учасників групи та саморефлексія для учасників.

Тривалість: 10 – 15 хвилин.

Хід роботи:

Терапевт пропонує за бажанням або по колу розповісти враження від другого заняття, що нового вони дізналися або чим хочуть поділитися.

Заняття 9

Мета: розвиток критичного сприйняття та позитивного погляду на різні життєві ситуації шляхом рефреймінгу.

Тривалість заняття: 90 хвилин.

Матеріали: кейси з потенційно віктимізуючими ситуаціями.

Програма заняття 9

Обговорення очікувань від роботи

Мета: налаштування групи на роботу, надання можливості почути думки один одного.

Тривалість: 15 хвилин.

Хід роботи:

Терапевт просить учасників поділитися своїм сьогоднішнім настроєм та очікуваннями від роботи.

Інформаційне повідомлення «Що таке рефреймінг»

Мета: ознайомлення з методом рефреймінгу як можливого інструменту для уникнення віктимізації особистості та формування підходу цілісної ідентичності.

Тривалість: 20 хвилин.

Хід роботи:

1. Інформаційне повідомлення.

Структура виступу у вигляді основних питань:

- 1) Що таке рефреймінг?
- 2) Коли його коректно застосовувати?
- 3) Як застосовувати?

2. Питання учасників групи, дискусія.

Перерва на каву

Тривалість: 10 хвилин.

Робота з кейсами

Мета: здобуття умінь практичного застосування рефреймінгу на кейсах з потенційно-віктимізуючими обставинами.

Тривалість: 35 хвилин.

Матеріали: кейси з потенційно-віктимізуючими ситуаціями.

Шерінг

Мета: отримання зворотного зв'язку для терапевта, пізнання досвіду, думок інших учасників групи та саморефлексія для учасників.

Тривалість: 10 хвилин.

Хід роботи:

Терапевт пропонує за бажанням або по колу розповісти враження від другого заняття, що нового вони дізналися або чим хочуть поділитися.

Заняття 10

Мета: рефлексія між «я минулим» на початку терапії та «я теперішнім» задля аналізу зменшення проявів віктимної поведінки та, відповідно, наближенням (набуттям) до соціально-адаптивної цілісної ідентичності.

Тривалість заняття: 90 хвилин.

Матеріали: заповнений щоденник самопостереження.

Програма заняття 10

Дискусія стосовно змін, які відчують у собі учасники терапії

Мета: рефлексія між «я минулим» на початку терапії та «я теперішнім» у її кінці. Знаходження позитивних змін.

Тривалість: 45 хвилин.

Матеріали: заповнений щоденник самопостереження.

Хід роботи:

1. Терапевт говорить своє особисте враження щодо терапії задля активізації роздумів та відповідного емоційного стану.
2. Після цього терапевт пропонує членам групи поділитися аналітикою особистого щоденника.

Можливі запитання:

1. Чи складно було систематично вести щоденник?
2. Чи були у Вас проблеми з формулюванням емоцій та вражень після занять?
3. Чи бачите Ви прогрес між собою до терапії та після неї?
4. Чи потрапляли Ви у віктимізуючі ситуації під час терапії. Якщо так, то у які та як справлялися з ними?

Вирішення проблеми, що була сформульована у вправі «Лист до себе майбутнього»

Мета: отримання практичного підтвердження свого розвитку, як особистості.

Тривалість: 35 хвилин.

Матеріали: листи із сформульованими на 3-му занятті проблемами.

Хід роботи:

1. Терапевт повертає особисті листи учасникам.

2. Учасникам виділяється 15 хвилин на самостійний пошук можливого рішення.
3. Терапевт інформує учасників, що якщо учасник вагається або не може знайти рішення – він може за бажанням винести його на групове обговорення, де інші члени групи допоможуть знайти ефективні стратегії.
4. Обговорення ситуацій та рішень за бажанням.

Рефлексія стосовно вражень від терапії

Мета: надання зворотного зв'язку щодо особистої ефективності або неефективності психотерапії.

Тривалість: 10 хвилин.

Хід роботи:

Терапевт пропонує учасникам розповісти про позитивні, негативні моменти психотерапії та те, що вони б хотіли ще побачити.